Kupujte iba od predajcu s preukazom. Číslo preukazu predajcu:

NOTABENE

Underground

2,80 €

Polovica pre predajcu

Dozrel čas (4) ● Chodila som po kanáloch (10) ● Zimný život hmyzu (14) ● Opálový labyrint (16) ● Na vlne undergroundu (19) ● Pekné v ťažkom (22) ● Osudová príťažlivosť (25) ● Metro dell'Arte (28) ● Vojna detstvo nezastaví (32) ● Medzi priateľmi (37) ● Centimetre nie sú všetko (38) ● Podzemie je nový hradný vŕšok (41)

JANUÁR 2025 Č. 282

TRADIČNE DOBRÝ
NOTA BENE KALENDÁR

V PREDAJI

AJ S
MENINAMI
A SVIATKAMI
☺

Tentokrát v autentických krojoch

Predajkyne/predajcovia a personál NOTA BENE sa netradične ustrojili do kroja z regiónu, ku ktorému majú vzťah. V kalendári nájdete naše pôvodné kroje, ktoré sú slovenské aj rusínske, maďarské, chorvátske či rómske – jednoducho pestré a žiadne iné.

Nádej na zmenu

Keď sme pripravovali toto číslo Nota bene, bola som práve v Ukrajine. Tento editoriál píšem v meste Nikopol v Dnipropetrovskej oblasti na juhovýchode krajiny. Od ruských pozícií ho delia len vody Kachovskej priehrady. Pred dvomi dňami sme v neďalekej dedine Pokrovske navštívili rodinu s malým Vladom, chlapčekom s hendikepom. Nedávno potreboval liečbu v nemocnici v Nikopole. S mamou aj ostatnými pacientmi prežili celý týždeň v pivnici, lebo Rusi mesto silno ostreľovali. Nemocnica neskôr dostala zásah, ktorý zabil lekára a sestru, ďalšia je stále v kritickom stave.

Vo vedľajšej dedine, Oleksijivke, otvorili v pivnici podzemnú školu. Dvakrát do týždňa môžu deti prísť na jednu vyučovaciu hodinu. Naposledy mali matematiku a angličtinu. Inak sa učia iba online. A to už od pandémie. Veľa detí, ktoré stretávame, skutočnú školu a vyučovanie nikdy nezažili. Je totiž príliš nebezpečné zhromaždiť desiatky či stovky detí na jednom mieste.

V niektorých častiach Nikopolu nie je bezpečné ani ukázať sa na ulici. Hlavne v Nábrežnom rajóne. Ten je najbližšie k ruským pozíciám. Väčšina domov je poškodená ostreľovaním, zamknutá, s rozbitými alebo zadebnenými oknami. Ich obyvatelia odišli na lepšie miesto alebo sú mŕtvi. Je zamračené, hmla, trochu sneží. Tu tomu hovoria dobré počasie. Preto na ulici stretávame zopár ľudí. Ak by bola jasná obloha a slnko, lietali by ruské drony a bolo by sa treba skrývať pred ich výbušným nákladom.

Ľudmila, za ktorou ako verný psík kráča veľký hrdzavý kocúr, nám chce ukázať najzdevastovanejšiu časť štvrte. Ozvú sa však zvuky ostreľovania. Ľudmila usúdi, že aj napriek dobrému počasiu by to bola príliš nebezpečná prechádzka.

Max sa napriek všetkému vybral do obchodu. Do malej zastrčenej miestnosti, kde Táňa predáva základné trvanlivé potraviny a varí kávu a čaj. Pod predajňou má pivnicu. Pri dverách zrazu zaskučia psy. Pouliční tuláci, zvieratá, ktorým zabili pánov alebo majitelia ktorých odišli a nemohli ich vziať so sebou. Vedia, že u Táni dostanú niečo pod zub. No teraz sa prišli skryť. „Keď vycítia ruský dron, chcú sa dostať dovnútra," prehodí Táňa.

V ostreľovaných ukrajinských mestách je bezpečne len pod zemou. Hovorí o tom v rozhovore aj režisér Pavol Pekarčík, ktorý prežil celé mesiace v charkivskom metre a nakrútil tam film Svetloplachosť. V tomto čísle Nota bene však nájdete aj témy s príjemnejším námetom ako vojna. Veď „underground" zostával vždy v ťažkých časoch nádejou na zmenu.

Jana Čavojská, editorka

Vydanie časopisu bolo realizované s finančnou podporou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky.

Dozrel čas → 4

Surové fotografie Libuše Jarcovjákovej čakali na slávu desiatky rokov. Za totality nepatrila k hlavnému prúdu. Priťahoval ju obyčajný svet, dokumentovala subkultúry, veľa času trávila v krčmách a nočných kluboch. Jej unikátny archív je dôležitým obrazom doby.

Opálový labyrint → 16

Dubník na východnom Slovensku bol kedysi jediným miestom na svete, kde sa ťažili opály. Pre ľudí, ktorí objavujú podzemný svet baní dnes, sú najväčšími pokladmi zabudnuté nástroje baníkov.

Metro dell'Arte → 28

Stanice liniek 1 a 6 neapolského metra zdobí viac ako 250 umeleckých diel od 80 autorov. Moderné umenie sa tak presunulo z galérií na rušné miesta, kde má oveľa viac divákov.

Foto na obálke: Matěj Homola

DOZREL ČAS

Text Lucie Römer
Foto Libuše Jarcovjáková, Tomáš Hrivňák

Surové fotografie Libuše Jarcovjákovej čakali na slávu desiatky rokov. Za totality nepatrila k hlavnému prúdu. Priťahoval ju obyčajný svet, dokumentovala subkultúry, veľa času trávila v krčmách a nočných kluboch. Jej unikátny archív je dôležitým obrazom doby.

Libuše Jarcovjáková sa narodila do umeleckej rodiny, jej matka bola vyštudovaná maliarka, otec maliar, grafik a reštaurátor. Prostredie, v ktorom vyrastala, bolo poznamenané ich hlbokým záujmom o výtvarné umenie. Keď však doma v štrnástich rokoch povedala, že sa bude hlásiť na grafickú školu, mama skoro omdlela. Hovorila, že fotograf musí mať tvrdé lakte, aby sa presadil. A že Libuše ich nemá.

Ale nedali ste sa.

Nedala. Na tú grafickú školu som sa vtedy dostala a mama mi s prípravou na prijímačky pomohla, musela som sa vycvičiť napríklad v kresbe.

V 60. rokoch ste vyštudovali fotografiu na vtedajšej Strednej priemyselnej škole grafickej v Prahe. Ako sa líši štúdium fotografie vtedy a dnes? Nie v zmysle technológií, ale toho, na čo sa kladie dôraz?

Stále hovorili, že nebudeme umelci, ale technické kádre. Takže som si už vtedy rozdelila fotky na tie, ktoré robím pre seba, a tie, ktoré odovzdám do školy. Do školy som nosila technické cvičenia, klasickú fotografiu. A súkromne som robila veci, ktoré vtedy boli mimo kánon. Veľa autoportrétov. Potom také tie svoje záznamy, sebapoznávanie. A reflexiu na svet okolo. Nezameranú prioritne na ľudí, skôr na pocity. Reakcie na úplne bežné veci. Moja veľká téma boli aj krčmy. Trávila

som tam možno zbytočne veľa času, ale veľmi dôležitého.

Trikrát ste sa kvôli kádrovému posudku neúspešne hlásili na FAMU. Štát vás namiesto toho poslal pracovať do tlačiarne, kde ste fotili ľudí na nočnej zmene. Na fotkách zamestnanci často popíjajú alebo spia. Vedeli, že ich fotíte?

„Do školy som nosila technické cvičenia, klasickú fotografiu. A súkromne som robila veci, ktoré vtedy boli mimo kánon.“

Vedeli, nevadilo im to. Tá práca bola dosť náročná, pracovalo sa s rôznymi jedmi, museli sme sa pri tom striedať. Jeden pracoval a druhý spal. Bolo tam aj veľa alkoholikov, rôznych životných stroskotancov. Lenže tie fotky som potom priniesla ľuďom, ktorí na nich boli. Začali kolovať a hneď si ma zavolal závodný výbor KSČ a vydal absolútny zákaz. Vraj dehonestujem socialistického pracovníka. Pre mňa to bol ale veľký objav, že som schopná fotiť ľudí napriamo a robiť živú fotku.

Na konci 70. rokov ste sa na štvrtý pokus na FAMU dostali. Ako?

Môj otec ma veľmi nepodporoval, ale tri odmietnutia na prijímačkách ho dožrali a vyžiadal si audienciu na ministerstve školstva. Povedal, že sa mu to naozaj nezdá, že som trikrát úspešne prešla dvomi kolami a vypadla som až pri komplexnom hodnotení. Sľúbili mu, že to prešetria. Zároveň som vtedy začala pracovať ako sekretárka šéfa katedry. A potom prišlo povolenie. Prvý rok som sa tam snažila aj pracovať, ale to samozrejme veľmi nešlo, lebo som bola nočný živel a chodila som domov o druhej, tretej, štvrtej. Šéf katedry so mnou veľmi spokojný nebol. Potom som si zlomila nohu, prácu sekretárky som ukončila, ale na FAMU som zostala.

Čo vám tá škola dala?

Nebola som veľmi dobrá študentka, nemala som disciplínu. Bola som aj o pár rokov staršia ako ostatní. Moja trajektória už bola odlišná. A vtedajšia

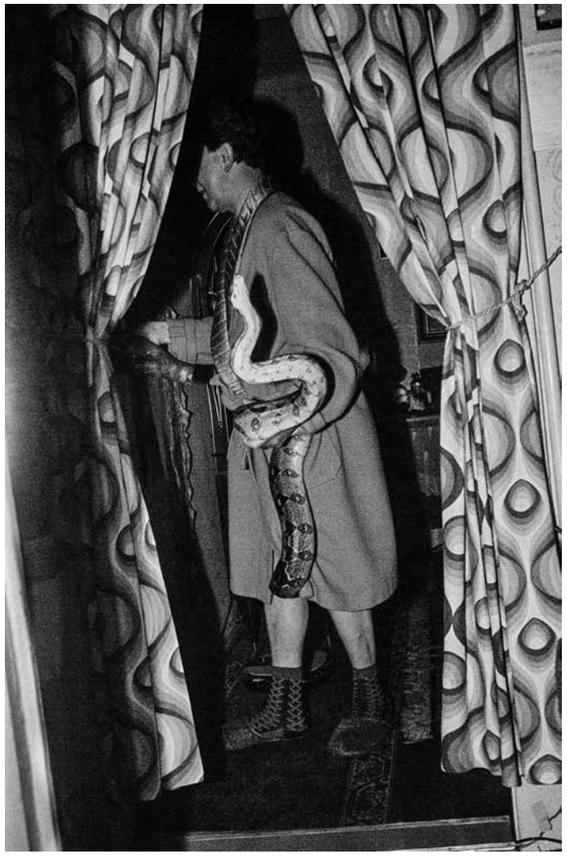

FAMU bola iná ako tá dnešná, menej intelektuálne zameraná. Aj v tej najtvrdšej totalite to ale bola relatívne otvorená a slobodná inštitúcia. Ja sama som z toho však dokázala vyťažiť veľmi málo. Určite nejaké témy, ktoré by som si inak nevyskúšala, napríklad cyklus o Vietnamcoch. Veľa som ale vtedy fotila v rómskych osadách. A paralelne s tým som prešla niekoľkými

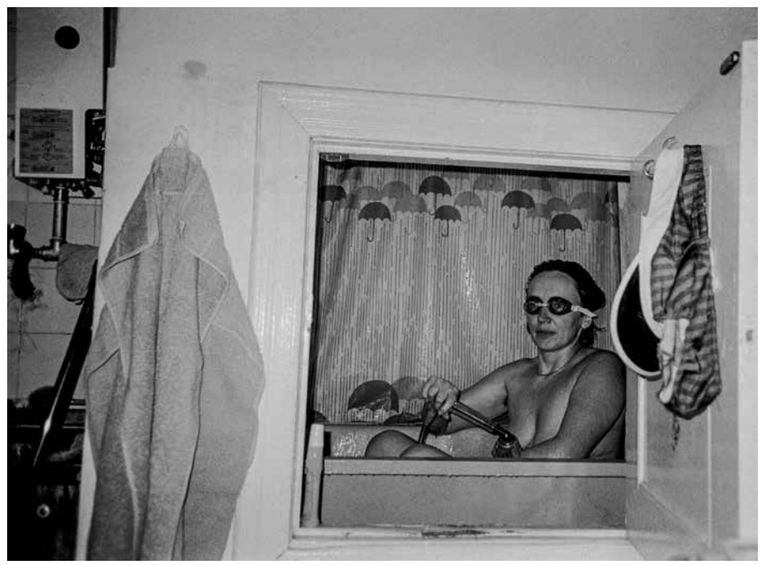

krčmovými spoločenstvami, kde vznikol ďalší cyklus. Vyvrcholilo to T-klubom.

Aké najväčšie výstavy ste v 70. a 80. rokoch mali?

V 70. rokoch som vystavovala fotky Rómov v jednom pražskom kultúrnom stredisku, ale šlo o malú výstavu. Dôležitá bola kolektívna výstava 9+9 v kláštore Plasy v roku 1981. Vystavila som fotky z tej tlačiarne. Svoje diela tam mali aj Bohdan Holomíček a Jindřich Štreit. Vernisáže sa zúčastnili významné francúzske osobnosti, bola to veľká udalosť a úplne unikla pozornosti oficiálnych miest. Vzniklo také spoločenstvo fotografov. Nejaký čas sme sa pravidelne stretávali. Atmosféra bola nádherná a som rada, že som bola toho súčasťou. Rýchlo som sa ale vrátila späť do svojho vlastného sveta.

Neverili ste si?

To ani nie. Skôr ma veľmi priťahoval obyčajný svet, krčmová spoločnosť. Možno mi to pripadalo príliš... elitárske. Asi som hľadala väčšiu autenticitu a necítila som sa tam úplne doma. Mala som radšej moje rôzne partičky v krčmách. A potom ma úplne pohltil T-klub.

Keď ste chodili fotiť do krčiem, boli ste v tej chvíli viac súčasťou zábavy a kamarátka, alebo skôr pozorovateľ? Ako ste hľadali tú hranicu?

To je veľmi zaujímavá otázka. Asi viac kamoška. Ono si to fotografovanie vždy vyžadovalo niekoľko mesiacov príprav, nadviazanie naozaj intímnych, dôverných vzťahov.

Do T-klubu ste sa prvýkrát tiež vybrali s tým, že tam budete fotiť?

Tam som šla prvýkrát náhodou. Niekto ma tam priviezol a ja som sa do toho miesta okamžite zamilovala. Stalo sa mi bytostne milým. V tej dobe som prešla od čistej heterosexuálnej orientácie k bisexualite, takže som tam patrila aj mentálne. Keď som fotografovala, bola som vždy trošku v tranze. Čo sa presne dialo, som často zistila až po vyvolaní fotiek.

Aké pre vás bolo fotiť tam?

To prostredie pre mňa bolo vizuálne veľmi obohacujúce. Rýchlo ma tam

akceptovali, mohla som prísť kedykoľvek. Dlho som len pozorovala a potom ma zavolali fotiť plesy, maškarné a drag queen súťaže. Vtedy som tie fotky nemala veľmi rada. Fotila som totiž s bleskom, aby som bola videná. Aby mali tí, ktorí sa nechcú fotiť, možnosť povedať mi to, aby ma videli. Výsledné fotky mi preto prišli veľmi explicitné. Ukázalo sa ale, že také prostredie asi nikto iný nefotil, a to v celej východnej Európe. Takže nakoniec vôbec nevadilo, že bolo fotené s bleskom.

Fotili ste ľudí v situáciách, zverejnenie ktorých ich mohlo ohroziť. Možno boli pri vzniku fotografií aj oni v tranze a to riziko si neuvedomovali. Počítali ste s tým, že tie fotky pôjdu niekedy von?

To pôvodne absolútne nebolo určené pre verejnosť. Preto som mohla robiť aj toľko vlastných aktov. Vtedy mi ani nenapadlo, že to niekto niekedy uvidí. Ten čas, ktorý som mala, aby to všetko mohlo dozrieť, bola moja obrovská devíza. Nikto mi do toho nekecal, že takto sa to nerobí, rob to inak.

Vaše dielo niekedy prirovnávajú k práci Nan Goldin, ktorá v rovnakej dobe ako vy dokumentovala v USA život homosexuálov, transvestitov, feťákov a ľudí na okraji spoločnosti. Poznali ste jej prácu?

Trestuhodne som ju objavila, až keď jej tvorbu začali porovnávať s mojou. Dodatočne som si zaobstarala knihy s jej fotografiami. Niektoré paralely medzi nami sú úplne jasné. Len ona sa viac zameriavala na drogové prostredie a od začiatku mohla pracovať

> „Keď som fotografovala, bola som vždy trošku v tranze. Čo sa presne dialo, som často zistila až po vyvolaní fotiek.“

s farebným filmom, ktorý si nechala vyvolať. Tiež bola už od začiatku relatívne známa. My sme však o nej ani o ďalších fotografoch zo Západu dlho nemali ani tušenia. Tiež mohla sama seba celoživotne považovať za fotografku. Ja som to tak nemala. Sama v seba som verila vždy, ale nepodložene, nebolo to ako dokázať. Mala som pár ľudí, ktorí verili v moju prácu, napríklad Ester Krumbachová. Občas som niečo ukázala pár osvieteným priateľom, ale málo. Niečo videla i Anna Fárová, ktorá bola veľmi dôležitý referenčný bod. Ale nemala som žiadnu systematickú podporu.

Čím ste sa v tej dobe živili?

Ako upratovačka, potom rôznymi pomocnými prácami a neskôr som učila Vietnamcov češtinu.

Kam ste celý čas ukladali svoje fotografie?

Doma do šuplíka. Všetko som vždy vyvolala a uložila tam.

Nemuseli ste ich skrývať pred ŠtB?

Myslím si, že ma považovali za cvoka. Veľa som vtedy pila a bola som mimo všetkých disidentských kruhov. Bývala som vo Vojtěšskej ulici, mnohí disidenti bývali za rohom, Havel a ostatní, navyše som sa kamarátila s Bohdanom Holomíčkom. Ale neťahalo ma to k nim. Bol to iný svet.

Ako vtedy vyzeral váš deň?

Ráno som bola s Vietnamcami a učila ich, potom som šla k nim na izbu na kávu alebo čaj, potom na ďalšiu kávu do nejakej rómskej rodiny na Žižkove, do toho raz, dvakrát, trikrát do týždňa do krčmy s exmanželom, no a potom som takmer každú noc bola v T-klube. Oficiálne som študovala, oficiálne som bola vydatá, nemusela som sa báť, že ma budú považovať za príživníka.

Žiadne problémy s políciou ste ani pri tom nočnom fotení nemali?

Fotiť som prestala zo dňa na deň v roku 1983. Kriminálna polícia ma vyzvala, že pátrajú po vrahovi, ktorý bol údajne večer v klube, kde som fotila. Našťastie som mala preexponovaný negatív, celý čierny, ktorý som im s pokojným svedomím mohla dať. Ale došlo mi, že riziko, že si moje fotky niekto vyžiada, bolo príliš veľké.

Krátko po tej udalosti ste sa vďaka fingovanému sobášu presťahovali do západného Berlína. Bolo ťažké si to zariadiť?

Komplikovali mi to, ako mohli, ale bola už podpísaná Helsinská dohoda, museli ma pustiť.

Prečo ste sa rozhodli odísť?

Keď som sa vrátila z prvej cesty do Japonska, vedela som, že ma už nikdy do cudziny nepustia. Zistila som aj, že môj život je príliš pohodlný. Že sa pohybujem v kruhu a nemám priestor rásť. S pomocou priateľov sa mi v roku 1985 podarilo zohnať falošného manžela.

Do Japonska sa vtedy nedalo ísť len tak. Ako sa vám to v 80. rokoch podarilo?

Šla som tam na pozvanie spolužiačky, ktorá sa tam vydala. Najprv mi povolenie odmietli dať, neskôr ma skúšali ponukou spolupráce s ŠtB ako podmienkou odchodu. Odmietla som. Potom mi niekto poradil, aby som napísala riaditeľovi banky, že som študentka a potrebujem devízový prísľub. Klaplo to, ale povolili mi vycestovať len na 16 dní. Päť z nich zabrala cesta. Rozhodla som sa zostať tam dní 60 a na základe toho mi vzali pas.

Aké to bolo, vyraziť ako 25-ročná prvýkrát za hranice, a hneď do Japonska?

Okúzľujúce. Bola som úplne fascinovaná tou vrcholne rozvinutou spoločnoťou, nádherným prostredím aj grafickým dizajnom, kultúrou a kvalitou všetkých vecí.

Keď ste začali potom v 90. rokoch učiť v Prahe na strednej škole, bolo to na základe toho, že ľudia z odboru už poznali vašu prácu?

Nie, to bolo inak. Ja som sa vtedy hlboko zamilovala a presťahovala som sa naspäť do Prahy za svojou novou láskou. Mimochodom, sme spolu dodnes. Našla som inzerát, že hľadajú učiteľa na grafickú školu. S titulom z FAMU, skúsenosťami a jazykmi ma vzali všetkými desiatimi. Bolo to skvelé, ale postupne bolo viac a viac administratívy, mala som menej času na učenie a postupne sa mi nabaľovali zdravotné problémy. Skončila som s invalidným dôchodkom. Začala som sa starať o mamu a triediť svoj archív. Približne v tom období som začala zverejňovať aj moje staršie fotografie.

Kde presne ste ich zverejňovali?

Na Facebooku. Začali ma trošku propagovať aj niektorí moji študenti a prišli prvé výstavné projekty. Dozrel čas.

Je o vás známe, že vám fotografovanie pomohlo prekonať depresie.

Áno, umožnilo mi získať od vecí a ťažkých situácií odstup. Uchopiť, kde som, kto som, v akej situácii som. Tak trochu akoby niekto oproti mne postavil zrkadlo. Písanie spolu s fotkou mi dávalo skvelý nástroj na to, aby som sa odpútala od náročných stavov.

Ako jedno z kľúčových spojení sa javí vaša spolupráca s kurátorkou Luciou Černou, ktorá vám okrem iného pomohla aj k prelomovej výstave v Arles. Po nej ste sa konečne dočkali medzinárodného uznania. Prečo ste si Luciu Černú vybrali?

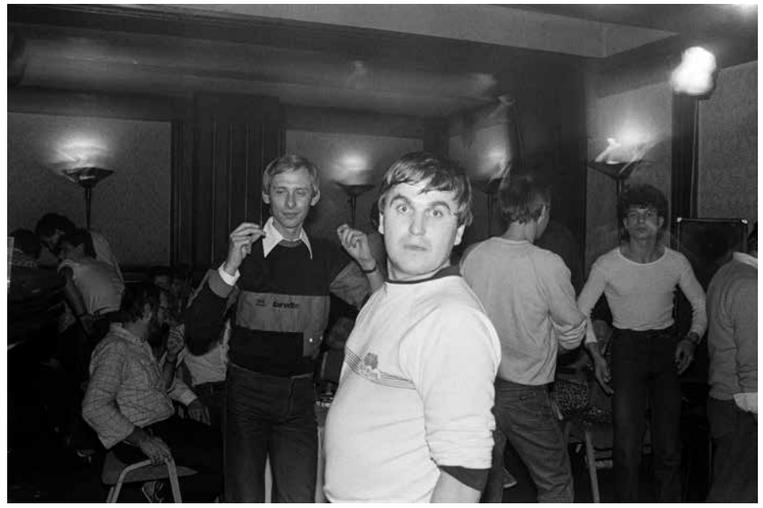

V priebehu prípravy mojej knihy Čierne roky dostala Lucie zákazku od Báry Baranové. Na základe toho som sa s ňou zoznámila a hneď pri prvom stretnutí sme si povedali, že spolu urobíme knižku. Dnes sme de facto ako autorská dvojica. Sedem rokov už robím takmer všetky veci s Luciou. Pomáha mi dávať dokopy archív, spolupracovala so mnou a Klárou Tasovskou aj na filme *Ještě nejsem, kým chci být.* Lucie Černá je vizionárka. Naučila ma dívať sa na veľa vecí po novom. Cítim, že máme naozaj hlboký vzťah, rozumieme si v názore na fotku.

Ako ste spokojná s výstavou vo Veletržním paláci?

Keď sem vchádzam, cítim sa blažene. Prináša veľké úspechy aj kritikov, ktorí nám vyčítajú napríklad popisnosť titulkov, niekedy malú didaktickosť, inokedy zase veľkú. Ja sa tu ale cítim veľmi dobre a rovnaké pocity má veľa návštevníkov.

Čo fotíte teraz?

Fotím veľa a vlastne fotím to, čo od začiatku – stopy ľudí, občas aj ľudí samotných, ale inak ako predtým. Nefotím teraz žiadnu veľkú tému. Veľa fotím priebeh ciest a hotelové izby. Jednoducho fotím veci, ktoré ma vizuálne zaujmú a cítim, že v nich je nejaké svetlo, nejaká vibrácia.●

LIBUŠE JARCOVJÁKOVÁ (72)

Česká fotografka, pedagogička, grafička a maliarka. Pôsobí ako vedúca ateliéru fotografie Fakulty dizajnu a umenia Ladislava Sutnara Západočeskej univerzity v Plzni. Väčšinu jej života bola jej tvorba pre verejnosť neznámou. V roku 2018 jej Asociácia profesionálnych fotografov ČR udelila cenu Osobnosť českej fotografie za rok 2017 a neskôr i za rok 2019. Medzinárodne sa preslávila hlavne po fotografickom festivale Rencontres d'Arles, kde mimoriadne uspela s výstavou a knihou Evokativ. V roku 2021 dostala francúzsky Rád umenia a literatúry v hodnosti rytierky. V roku 2024 o nej vyšiel film *Ještě nejsem, kým chci být* (režie Klára Tasovská). Do marca je možné vidieť vo Veletržním paláci v Prahe jej retrospektívnu výstavu.

Chodila som po kanáloch

Text Tamara Lištiaková
Foto Dritte Mann Tour

Čo sa deje s olejom, ktorý vylievame do umývadla alebo toalety? Aj to vám ukážu vo viedenskej kanalizácii. Návštevník má možnosť nahliadnuť do systému pod mestom, kde nakrúcali známe filmy vrátane kultového rakúskeho Tretieho muža.

Po rebríku opatrne schádzam do podzemia. Vo vzduchu je trochu cítiť pach aj vlhkosť. Prítmie prerážajú svetelné efekty. Otvárajú sa mi historické, filmové aj iné sféry, ktoré ponúka viedenský kanalizačný systém.

Ten pochádza z roku 1735. Prilákal už viacerých filmových producentov. V 90. rokoch v ňom naháňal zločincov nemecký ovčiak zo známeho seriálu Komisár Rex, vo filme Železná maska podzemné kanály zaplnili erotickým dusnom herečky ako Giselle Pascalová a Claudine Augerová a po druhej svetovej vojne sa tu odohrala naháňačka z oskarového filmu Tretí muž. Práve toto meno nesie aj zaujímavá a netradičná prehliadka viedenského kanalizačného systému.

TRETÍ MUŽ

Keď Graham Greene napísal scenár pre film Carola Reeda Tretí muž, ani jeden z nich netušil, že vstúpia do filmových dejín. Tretí muž sa stal najväčším európskym pilierom filmu noir. Namiesto amerických štúdiových scén dali filmári prednosť povojnovej rozbombardovanej Viedni. Sem prichádza autor brakových románov Holly Martins na pozvanie svojho starého priateľa Harryho Limea. V jeho dome však zisťuje, že hostiteľ je mŕtvy. Chce sa vrátiť domov, podivné okolnosti kamarátovej smrti, ktorá je interpretovaná ako

náhodná, mu to však nedovolia. Púšťa sa do pátrania po záhadnom treťom mužovi, ktorý bol na mieste nehody, ale nikto o ňom nič nevie. Za partnerku si berie Harryho milenku, krásnu Annu Schmidtovú. Začne s ňou rozmotávať klbko udalostí, na konci ktorého čaká šokujúce odhalenie.

Zaujímavé odhalenia ponúka aj viedenská kanalizácia. Okrem známych hercov a bežných splaškov ňou prešlo aj to, čo by nikto nečakal. V roku 1861 krajčírsky učeň zavraždil dievča, ktoré mu dalo košom. Jej telo rozrezal a spláchol. Pracovníci kanalizačného systému v ňom v 20. rokoch našli aj odrezanú mužskú hlavu. Posledný zločin, ktorý sa tu odohral, bola krádež. Páchatelia sa na nafukovacom člne

„Celková dĺžka viedenskej kanalizačnej siete je 2400 kilometrov, čo je ako z Viedne do Káhiry alebo z Viedne do Paríža a späť.“

dostali pod klenotníctvo, cez kanál ho vykradli a s bohatým úlovkom ušli po splaškovej vode podzemím.

V povojnovej Viedni vládla obrovská chudoba. Ľudia sa snažili speňažiť všetko, čo sa len dalo. V podzemí, v kanáloch, vtedy žili takzvaní štroteri. Pomocou lán zachytávali zo splaškovej vody olej z reštaurácií. Tieto tukom obalené špagáty potom predávali výrobcom mydla.

↖ Vo Viedni ponúkajú netradičnú atrakciu – prehliadku kanalizačného systému.

↗ O čistotu a funkčnosť viedenskej kanalizačnej siete sa stará 500 zamestnancov.

AKO TO, ŽE NESMRDÍ?

Vráťme sa do súčasnosti. „V kanalizačnom systéme prebieha údržba každý deň," hovorí Lucas Engelmann z mestského magistrátu. „Celková dĺžka viedenskej kanalizačnej siete je 2400 kilometrov, čo je ako z Viedne do Káhiry alebo z Viedne do Paríža a späť. Väčšina kanálov sa dá prejsť pešo. Neschodné sú iba domové kanalizácie, tam v prípade poruchy posielame roboty s kamerou."

Človek by v kanáli, ktorým denne prúdia tisíce litrov splaškov, očakával neznesiteľný zápach. V tom viedenskom také niečo ale nezacítite. Tunajší to totiž majú vyšpekulované. Môj sprievodca ukazuje na železný kanálový poklop a vysvetľuje záhadu: „Je to jednoduchá mreža, pod ktorou je rebrík, a ním sa zostupuje do kanála. Poklopy možno nie sú také pekné ako majú mestá, ktoré si ich nechávajú vyrábať s mestským erbom. Ale sú funkčné. Pobyt v našich kanáloch je znesiteľný vďaka veľkému množstvu vody a vďaka funkčnosti poklopov. Pozrite sa na strechy okolitých domov. Komíniky na nich slúžia na odvetrávanie domovej kanalizácie. Keďže výškový rozdiel medzi nimi a poklopmi je veľký, poklopy nasávajú čerstvý vzduch a zápach sa odsáva cez komíniky na streche."

Presúvam sa na tretie stanovište prehliadky Po stopách Tretieho muža. Tam mi Lucas vysvetľuje, prečo prostredníctvom tohto filmu lákajú od mája do októbra do podzemia Viedenčanov aj turistov. „Chceme zvýšiť povedomie ľudí o význame a účele kanalizácie. Často totiž do nej hádžu veci, ktoré tam nepatria. Chceme, aby si uvedomili, že to nie je odpadkový kôš, do ktorého môžu hádzať čokoľvek. Veľa problémov máme s obsahom mačacích záchodov. Ten často končí v toaletách. Stvrdne na betón a usádza sa na okrajoch kanálov, odkiaľ ho naši pracovníci musia ručne a veľmi pracne odstraňovať. Ľudia si takýmto spôsobom sami upchávajú domovú prípojku."

ODHODENÉ SILONKY

Ďalší veľký problém sú oleje a tuky, ktoré tak isto končia v kanalizácii. Aj tie sa tu usádzajú a musia ich odstraňovať. Tam, kde to ide, posielajú robota, no do niektorých častí musí vstupovať človek. A to je nebezpečné, pretože zanesený povrch je klzký, pracovník sa na ňom môže pošmyknúť a prúd vody ho začne unášať. Upchať potrubie kanalizácie ale možno aj kurióznym spôsobom. „Do kanalizácie niekto odhodil staré silonky. Dokážu sa natiahnuť až do dĺžky 25 metrov. To nám raz odstavilo čističku," spomína Lucas Engelmann.

Viedenčania sú naozaj nápadití. Teraz nemám na mysli spôsoby upchávania potrubia, ale to, že dokážu navonok veľmi nelákavé prostredie spojiť so vzdelávaním, zábavou, ale aj umením. Podzemné kanály sa často menia na divadlá, v nezvyčajných priestoroch môžu mladí umelci vystavovať svoje diela.

Od návštevy viedenského kanála, ktorý si ročne obzrie asi 17 000 ľudí, zbieram olej do špeciálnych nádob a nosím ho do zberného dvora. Pohľad na obrovskú usadeninu a predstava, že budem musieť zháňať človeka, ktorý ju odstráni, ma dostatočne motivovali k tomuto rozhodnutiu.●

„Podzemné kanály sa často menia na divadlá, v nezvyčajných priestoroch môžu mladí umelci vystavovať svoje diela."

↑ Kanalizácii neprospieva, keď do nej ľudia lejú olej alebo sypú obsah mačacích záchodov.

↓ Priestory v podzemí využívajú aj umelci na svoje inštalácie.

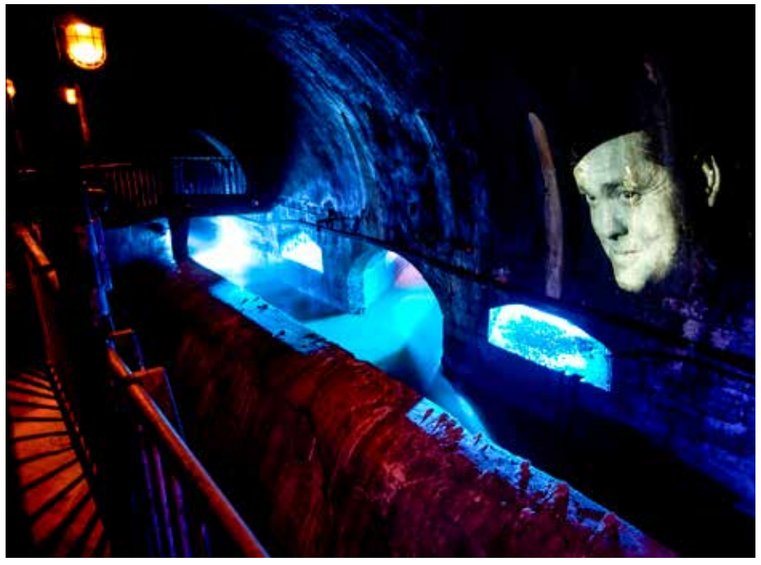

„Posledný zločin, ktorý sa tu odohral, bola krádež. Páchatelia sa na nafukovacom člne dostali pod klenotníctvo, cez kanál ho vykradli a s bohatým úlovkom ušli po splaškovej vode podzemím."

ZIMNÝ ŽIVOT HMYZU

Jedni sa sťahujú hlbšie pod zem, iní behajú po snehu. Vytvárajú si vlastnú nemrznúcu zmes alebo si doprajú slnečný kúpeľ. Hmyz a ďalšie drobné živočíchy vyvinuli veľa zaujímavých stratégií, ako prečkať zimu.

Text Dagmar Gurová
Ilustrácia Daniela Olejníková, ilustrácia z knihy Jiřího Dvořáka Havětník, Baobab

Usilovné mravce sa zo všetkých síl chystajú na zimu. Nedajú sa zlákať na tancovačku pri husličkách, ale sťažka kráčajú s nákladom obrovských jahôd, malín a čučoriedok. Hromadia ich vo svojich komôrkach, aby až do konca chladných dní nikto v mravenisku nemusel hladovať. Takto ich prípravu na zimu podáva známe leporelo Svrček a mravce, a nemá ďaleko od skutočnosti. Ozajstné mravce si však sladké zimné rezervy nehromadia v podzemí, ale vo svojich bruškách.

SOCIÁLNY ŽALÚDOK

„Nemajú tuk, ktorý by mohli spaľovať, preto sa zásobia cukrom, z ktorého čerpajú energiu," vysvetľuje Adrián Purkart z Katedry zoológie Prírodovedeckej fakulty UK. Potravu nezháňajú len samy pre seba. Dokážu sa o ňu navzájom deliť pomocou jedného zo svojich žalúdkov, ktorý sa preto označuje ako sociálny. „Vidíme, ako sa mravčeky spájajú hlavičkami, a vtedy si medzi sebou vymenia tekutiny. Takto si v mravenisku posúvajú aj sladké výlučky vošiek – medovicu."

Cukor musia pred zimou spracovať tak, aby sa v ich telách čo najviac zahustil. Ústnym otvorom vylúčia väčšinu vody a ich krv, hemolymfa, sa zmení na prírodnú nemrznúcu zmes. Inak by voda v ich telíčkach mohla zamrznúť a roztrhať ich.

S príchodom mrazov sa život v mravenisku prudko spomalí. Mravce sa stiahnu hlbšie pod zem, kde je menej chladno ako vonku. Spoločne sa zhŕknu do veľkej guče, ktorá pripomína loptu, a nehybne čakajú na koniec zimných dní. „Akoby sa k sebe túlili, aby sa zohriali," opisuje biológ, ale hneď úsmevom dodá, že to tak nie je. Mravce nevyžarujú žiadne teplo.

V podzemí bývajú aj drobné živočíchy, ktoré sú v porovnaní s mravcami oveľa väčšími individualistami. Rýchle, vrtké stonôžky, ktoré patria medzi článkonožce, bývajú aktívne i počas miernej zimy a lovia všetko, čo neuloví ich. Pri útoku na korisť im pomáha jedová žľaza, v rýchlom pohybe zas množstvo nôh. „V skutočnosti ich nikdy nemajú presne sto. Počet párov nôh je u nich vždy nepárny," hovorí Adrián Purkart. K svojmu menu sa najviac blížia tie, ktoré majú 98 alebo 102 nôh, teda 49 alebo 51 párov. Stonôžky sú veľmi prospešné, pretože ako predátori udržujú v pôde stabilitu.

Ľudia si ich často mýlia s mierumilovnými, pomalými mnohonôžkami. Tie majú na spodnej strane valcovitého tela desiatky párov nôh, ktoré im uľahčujú pohyb v pôde, v hnijúcom lístí a v iných rozkladajúcich sa častiach rastlín. Mnohonôžky sa za svojou potravou nemusia hnať, pretože v nej žijú. Na opadanom lístí si pochutnávajú

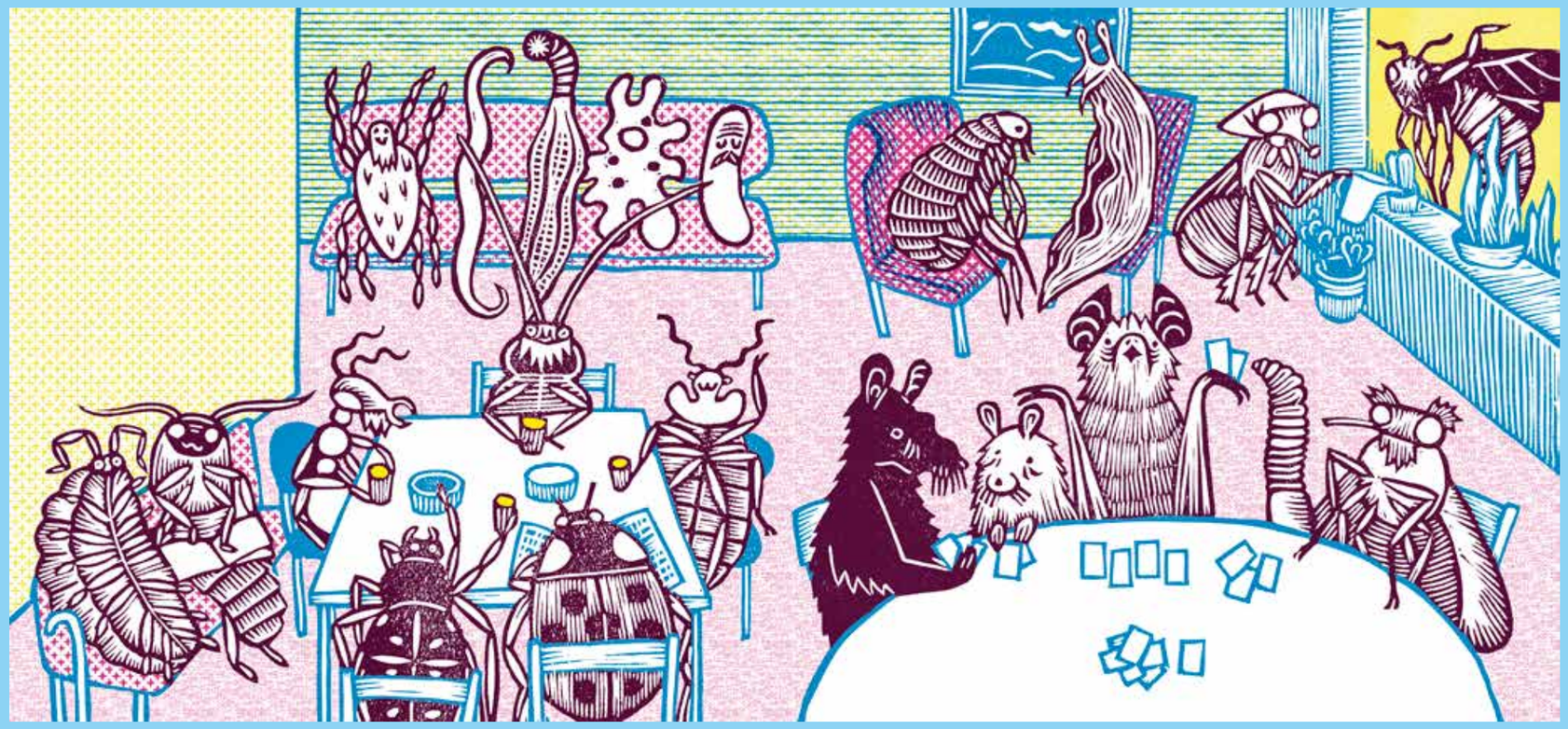

aj počas teplejších zimných dní. Premieňajú ho na menšie častice. Tak sa vďaka nim dostanú naspäť do pôdy. Adrián Purkart hovorí, že sú veľmi užitočnou upratovacou čatou.

ADAPTOVALI SA

Veľa druhov hmyzu zimuje v tmavých úkrytoch pod kôrou stromov alebo v mŕtvom dreve. Niektoré druhy, ako cifruša bezkrídla, si však počas teplých zimných dní odskočia na krátky slnečný kúpeľ. Červeného chrobáka s výraznou čiernou kresbou mnohí poznajú pod ľudovým názvom električka či muzikant.

Cifruše, ktoré patria k bzdochám, môžeme nájsť v celej Európe. Prezimujú ako dospelé jedince. Od skorej jari ich vo veľkom vídať pri kmeňoch stromov alebo na múroch. „Živia sa výlučkami rastlinných štiav, hlavne na lipách. Keď začínajú pučať, už tam kladú vajíčka, aby sa ich nymfy dostali k potrave ako prvé."

Ďalším spôsobom, ako prežiť zimu, je urobiť presný opak toho, čo si zvolili ostatní. Kým väčšina hmyzu zalieza do úkrytov, larvy snežníc sa v novembri zakuklia a keď sa v decembri vyliahnu, môžeme ich vidieť poskakovať na snehu. „Sú aktívne do mínus ôsmich stupňov. Adaptovali sa na život v prostredí, v ktorom nie je konkurencia." V januári samičky kladú vajíčka do machu, ktorý je pre snežnice domovom i potravou. V predjarnom období zomierajú a cyklus sa opakuje.

Sneh je dôležitý aj pre hmyz, ktorý v zime znižuje aktivitu na minimum.

> „Samičky čmeliaka, ktoré prezimovali, aby založili nové čmelie hniezda, sa budia skôr, ako zakvitnú prvé jarné kvety. Popletené teplom vyletia už v januári a potom hynú na vyčerpanie, lebo nenašli potravu."

Slúži ako izolačná vrstva a zároveň chráni pred vysúšaním. Suché chladné zimy u nás hmyzu príliš nesvedčia, ale ešte viac ho ohrozuje klimatická zmena. Prináša veľmi nestabilné, ťažko predvídateľné podmienky. Hmyz, prispôsobený na studenšie zimy, si podľa toho chystá energetické zásoby. „Ak je teplejšie, spotrebuje ich rýchlejšie a organizmus sa dostáva do veľkého stresu," hovorí Adrián Purkart. V posledných rokoch býva v Malých Karpatoch na Silvestra 12 až 15 stupňov, lietajú tam babôčky. „Hmyz nemá kalendár, reaguje na to, že prebiehajú javy, ktoré by sa mali diať až v marci."

POTREBUJEME ROZMANITOSŤ

Samičky čmeliaka, ktoré prezimovali, aby založili nové čmelie hniezda, sa tak budia skôr, ako zakvitnú prvé jarné kvety. Popletené teplom vyletia už v januári a potom hynú na vyčerpanie, lebo nenašli potravu.

Podobný problém majú aj iné opeľovače a drobné živočíchy. Oslabením populácií, ktoré v našom prostredí bývali bežné, vznikajú otvorené ekologické niky, čosi ako diery na trhu. Tie potom využívajú inváznе druhy hmyzu.

„Príroda si nájde mechanizmy, ako ich dostať pod kontrolu, ale nejaký čas to trvá," objasňuje biológ. Pred pár rokmi naše územie zaplavili lienky východné, ktoré tu nemali prirodzeného nepriateľa. Ich množstvo však už postupne znižujú entomopatogénne huby.

Rozmanité malé živočíchy, ktoré teraz zimujú schované pod zemou alebo pod kôrou stromov, v opadanom lístí, veľmi potrebujeme. Robia dôležité služby, ktoré by nám veľmi chýbali, keby ich zrazu nemal kto zastať. Udržať ich pestrosť je našou spoločenskou povinnosťou a aspoň malým dielom na tom môže zapracovať každý. Stačí napríklad vytvárať hmyzie hotely, ponechať si na záhradách aj v mestách torzá mŕtvych stromov, ktoré sú domovom a zimoviskom mnohých foriem života. Podporovať organizácie, ktoré prispievajú k udržaniu biodiverzity.

„Možno si myslíte, že na to nemáte čas, ale stačí, že si na predzáhradke alebo na balkóne vysadíte zopár rastlín," hovorí Adrián Purkart. „Nebude to len pomoc pre hmyz, ale aj vynikajúca investícia do vášho duševného zdravia."●

Dubník na východnom Slovensku bol kedysi jediným miestom na svete, kde sa ťažili opály. Pre ľudí, ktorí objavujú podzemný svet baní dnes, sú najväčšími pokladmi zabudnuté nástroje baníkov.

Opálový labyrint

Text Zuzana Gogová
Foto Zuzana Gogová, Gabriel Pavlík, Slovenské opálové bane

Legenda hovorí, že za dávnych čias na kopci, ktorý sa dodnes volá Tancoška, tancovali víly. Dozvedel sa to pastier Šimon, ktorý pásol svoje ovečky dole na lúke. Ukryl sa v kroví a čakal, čo sa bude diať. O polnoci prišlo sedem víl, jedna krajšia ako druhá. Tancovali v nádhernom kruhu. Šimon prichádzal znova a znova a nakoniec sa do tej najkrajšej víly menom Libanka zamiloval. Lenže ona tým stratila nadprirodzené schopnosti. Preto ju ostatné sestričky vyhnali na vedľajší kopec. Ten dostal jej meno. Keď víla Libanka plakala za svojimi sestrami, ronila vraj slzy, ktoré vytvorili nádherné opály. Pastiera Šimona uvrhli hlboko do podzemia, ale po určitom čase sa nad ním Libanka zľutovala, vyviedla ho na denné svetlo a na rozlúčku mu dala veľký kameň, ktorý žiari tisícimi farbami.

Takto opisuje Jozef Čurík jednu z mnohých legiend, ktoré sa spájajú so Slovenskými opálovými baňami na Dubníku. Čierny opál, nazývaný Harlekýn, ktorý mal dostať pastier Šimon, skutočne existuje. Je uložený v Múzeu prírodných vied vo Viedni. Našli ho v roku 1775 v Slanských vrchoch na východnom Slovensku. Pôvodne vážil 607 gramov, ale Rakúšania z neho 13 gramov odrezali na výskum.

DRAHOKAM PRE KRÁĽOV

Opálové bane, ktoré sú vzdialené asi tridsať kilometrov od Prešova, boli jediným zdrojom drahých opálov pre mnohé kráľovské dvory. Bola to jediná lokalita na svete, kde sa v minulosti opál ťažil. Šperkami zo vzácneho opálu sa zdobila napríklad manželka uhorského kráľa Jána I. Zápoľského, Izabela Jagelovská, ktorá v roku 1529 dostala náhrdelník so sedemnástimi drahými opálmi od svojho muža. Anglická kráľovná Viktória mala dubnické opály tiež v obľube. Cisárovná Jozefína nosila osemstokarátový čierny opál, takzvaný Oheň trójsky.

Pomocou spektrometra sa dá presne určiť, ktorý opál pochádza z Dubníka. Keďže existujú pomerne detailné zápisy o ťažbe, je možné stanoviť aj obdobie, kedy bol opál vyťažený. „Každý počin v tejto bani je zaznamenaný," vysvetľuje Jozef Čurík. Až v priebehu 19. storočia začala ťažbe opálu dominovať Austrália.

Prvá písomná zmienka o opále z okolia vrchu Dubník pochádza z roku 1597. Povrchová ťažba sa začala ešte pred naším letopočtom v čase Rímskej ríše, hlbinná ťažba niekedy okolo 11. a 12. storočia. Bohatá vulkanická činnosť je dôvodom prítomnosti viacerých cenných kovov a opálu. Vďaka jeho farbohre ho radíme medzi drahokamy, a to aj napriek tomu, že na stupnici tvrdosti nedosahuje potrebný limit 7, ale 6 či 6,5.

Opál je zložený z guľôčok kyseliny kremičitej, ktorá odráža a láme svetlo vo farbách dúhy. Rôzne druhy opálov sa líšia farebnosťou, farbohrou, tvrdosťou či vzácnosťou výskytu. Podľa geológa Petra Vavreka je najvzácnejší opál, ktorý má také výrazné farby, že sa nedá určiť jeho farebný základ. Okrem opálu sa v lokalite ťažilo zlato či zafír. Slovenský drahý opál sa vyznačuje sýtou farebnosťou. Pri jeho opracovaní treba rátať s tým, že približne dve tretiny z nájdeného opálu sa v konečnom procese obrúsia.

NAJVZÁCNEJŠÍ REVÍR

Bane na Dubníku tvorí niekoľko banských diel v okolí osady Dubník, dediny Červenica a obce s príznačným pomenovaním Zlatá Baňa. Verejnosti je sprístupnený banský revír Libanka, ktorý je zároveň najvzácnejším a najznámejším revírom Slovenských opálových baní. V banskom revíre Libanka sa nachádzajú najstaršie štôlne zo začiatku hlbinnej ťažby. Baňa je okrem opálu významným zimoviskom netopierov. Populácia netopierov sa v porovnaní so 70. rokmi minulého storočia zvýšila o viac ako päťtisíc na súčasných asi 8 200 jedincov. „Baňa je uzavretá, tak ich ľudia nevyrušujú," hovorí Jozef Čurík. Na stenách bane visia naokolo dolu hlavou niektoré z nich, najčastejšie podkovár veľký, podkovár malý či netopier veľký. Chránený areál Dubnické bane bol vyhlásený v roku 1964 práve kvôli ochrane netopierov. Podzemné priestory sú domovom pre jedenásť druhov.

Jozef Čurík stojí pri obnovenom a sprístupnenom priečelí štôlne Jozef, kde ho počas horúceho leta 1970 prvýkrát ovanul chladivý vzduch z bane. Mal dvanásť rokov a o bani a opále dovtedy nepočul. Zvedavosť a záujem o nepoznané podzemie ho odvtedy sprevádza pri objavovaní spletitého podzemia baní na Dubníku. S odstupom času a skúseností hovorí, že jeho úlohou je teraz naučiť mladých, aby poznali tento priestor a aby ho sprístupňovali iným so srdcom tak, ako to robí on.

Banský skanzen tu funguje od roku 2015. Jozef Čurík je jeho riaditeľom. V niekoľkých revíroch tu stále prebieha banská činnosť. Bane sú vo vlastníctve štátu, ale rovnako ako v minulosti ťaží opál súkromná spoločnosť, ktorá má bane v prenájme.

> „Slovenský drahý opál sa vyznačuje sýtou farebnosťou. Pri jeho opracovaní treba rátať s tým, že približne dve tretiny z nájdeného opálu sa v konečnom procese obrúsia."

PUNC ORIENTÁLNOSTI

„V čase najväčšej slávy tu pracovalo 300 až 350 baníkov, ktorí ročne vyťažili zhruba pätnásť kilogramov drahého opálu," približuje banskú činnosť malej skupine návštevníkov Maroš Turek, Jozefov kolega. Kráľovské uhorské opálové bane si od roku 1845 prenajímal viedenský klenotník a kameňorytec Salamon Johann Nepomuk Goldschmiedt. Salomon po desiatich rokoch zomrel na infarkt. V ťažbe pokračovala jeho manželka Emília Mirale, rodená Pollaková a neskôr ich syn Ľudovít, nazývaný „opálový kráľ".

Kým za Goldschmiedta pracovali v bani cez tri stovky mužov, dnes sú to ôsmi baníci, cez zimu ani jeden. Jozef vysvetľuje, že za úspechom Goldschmiedta mohol byť marketing, ktorý okolo opálu vytvoril. Drahé kamene odosielal v surovom stave do Carihradu (dnešný Istanbul) a odtiaľ ďalej k holandským brusičom drahokamov v Amsterdame. Cestou cez Carihrad získali opály akýsi punc orientálnosti, ktorý bol v tom čase cenený. Až následne sa dostali ku Goldschmiedtovi do Viedne.

Goldschmiedtovci neskôr priviezli na Dubník brusičov z Viedne. V brusiarni zamestnávali ôsmich. Dnes tu pracuje jeden brusič. „Goldschmiedtovci sa vďaka opálu zaradili medzi najbohatšie rodiny Európy," hovorí Jozef, kým prechádzame úsekmi bane. „Z vyťažených troch miliónov metrov kubických andezitu bolo opálu len približne 0,28 percenta."

ZAŠITÉ VRECKÁ, KRÁTKE VLASY

Podľa dobových prameňov zaviedol Ľudovít Goldschmiedt v bani pravidlá a postupy, ktoré mali ťažbu zefektívniť. Okrem zošívania vreciek na oblečení baníkov, aby z bane nemohli vynášať opály, boli podmienkou pracovnej zmluvy aj ostrihané vlasy. To bola údajne najťažšie splniteľná požiadavka, lebo miestni ctili tradíciu nosenia dlhých vlasov. Možnosť zarobiť si za mesiac práce na kravu či za tri roky na menší dom však bolo pre mužov z okolia dostatočne motivujúce.

Baníci sa pred každou zmenou modlili pri kríži pred vstupom do bane. Kríž dala v roku 1867 vyrobiť Emília Mirale Goldschmiedtová. Je z dubového dreva a dodnes stojí na svojom mieste ako svedok minulosti. Ďalší kríž z roku 1846, vyrobený neznámym talianskym majstrom, umiestnili kúsok za vstupom do bane na „rozrážke“, teda križovatke. Teraz je v rímskokatolíckom kostole v Červenici a na jeho mieste je osadený jednoduchý kríž.

Niektorí muži dochádzali do bane až zo Zamutova. Pred desať- až štrnásťhodinovou šichtou a po nej museli prejsť pešo desať kilometrov. Pracovalo sa každý deň okrem nedele. Noví baníci skladali prísahu v nárečí, aby jej rozumeli, uvádza Štefan Butkovič v knihe História slovenského drahého opálu z Dubníka, ktorá pred päťdesiatimi rokmi upriamila pozornosť na zabudnuté opálové bane. Tie neboli od roku 1922 v prevádzke. Kniha však podnietila aj pokusy odvážlivcov hľadať opál nezákonne.

STRATENÍ

Jozef s úsmevom opisuje, že neraz pred ich domom stálo policajné auto so strážcami zákona. Tí sa na mladého chlapca obracali, keď potrebovali pomôcť s hľadaním ľudí, ktorí do bane na vlastnú päsť vstúpili, ale zo spleti chodieb sa už nevedeli dostať von. Jozef s priateľmi objavoval chodby baní nie kvôli vidine bohatstva, ale kvôli histórii, ktorú nachádzal v dobových predmetoch, ako boli kladivá, lampáše či rebríky po baníkoch. Najstarší rebrík, nazývaný aj rímske schody či trepňa (z nemeckého die Treppe) – schody, ktoré sa v podzemí zachovali, majú podľa odhadov vyše 400 rokov. Dnes si rebríky, lampáše, vozíky, koľajnice a iné zachované predmety môžu návštevníci pozrieť počas prechodu sprístupnenej časti bane v revíre Libanka. Vlani našiel Jozef v jednej zo zasypaných štôlní, o existencii ktorej doposiaľ nevedel, drevený kahanec. Aktuálne je v rukách reštaurátorov. „Kahanec bol vymazaný ílom, aby drevo nezačalo horieť. Takýchto sa na Slovensku našlo málo,“ priblížil vzácny nález.

„Keď sme v sedemdesiatych rokoch mapovali baňu pre geologický prieskum, chodili sme do nej na týždeň. Prespávali sme v slepej štôlni, lebo tam bolo teplejšie. Pri zaspávaní sme počuli zvuky bane. Voda vytvára nádherné zvuky. A aj strašidelné,“ smeje sa Jozef. „Spolužiačky nám nosili jedlo a my sme pracovali.“

Jozef sa v podzemí štôlní a šácht po-

hybuje bez obáv. Na cestičky si svieti čelovkou, ďalšiu baterku má v ruke a jedno väčšie svetlo má prevesené cez plece. Ľudia zvyknú preceniť svoje schopnosti a do bane sa vydajú s jedným svetlom, ktoré môže kedykoľvek zlyhať. V súčasnosti sa prieskumné pokusy na vlastnú päsť nedejú, keďže vstup do Jozefky, ako šachtu Jozef familiárne volajú, chránia silné pancierové dvere.

ŠLAMSKÝ POKLAD

Kým Jozefa a jeho rovesníkov zaujímali bane z historického a mineralogického hľadiska, iných dobrodruhov lákal takzvaný šlamský poklad – opäť z nemčiny, der Schlamm znamená blato. V bani sa údajný poklad viedenského klenotníka Goldschmiedta pokúšali nájsť aj nemeckí vojaci počas 2. svetovej vojny. „Goldschmiedt prezieravo počas revolúcie v roku 1848 ukryl svoj majetok v šlamskom komíne. Malo by tam byť zlato, drahé kamene a ďalšie veci. Podľa záznamov mal veľké zásoby opálu ešte predtým, ako sa stal nájomcom, zrejme ho mal od priekupníkov, ktorí kupovali od baníkov, keď sa im podarilo niečo ukradnúť. Keď sme v roku 2013 čistili jednu zo štôlní, našiel som tubu. Vo vnútri bola stará mapa a na nej zakreslené šlamské štôlne. Vieme teda, že existujú. Nemci tu počas 2. svetovej vojny niečo hľadali a museli mať lepšie mapy, ako máme k dispozícii my. K šlamskému pokladu sa však zrejme nedostali. Nenašiel sa doteraz,“ približuje Jozef ďalší z príbehov bane.

Legenda však priviedla Jozefa a jeho kamarátov k pokladu. Malo ísť o spomínaný šlamský poklad. Príbuzný jedného z posledných baníkov povedal chlapcom o mieste, kde by ho mohli nájsť. Mali preplávať zaplavený úsek v dolných častiach bane a za ňou mala byť suchá štôlňa s ukrytým pokladom. „Išlo o riskantný pokus, keďže pod vodou bolo treba preplávať možno až desať metrov. Našli sme tam staré artefakty, kladivá, kahance, ktoré tam zanechali baníci. Toto bol pre mňa poklad. Ale tie drahé kamene a zlato tam neboli,“ smeje sa Jozef. Voda, ktorá od šachty Viliam siaha v rôznych štôlňach ešte do hĺbky ďalších 67 metrov, tak chráni a zároveň skrýva podzemný svet. Keďže parný stroj, ktorý počas prevádzky odčerpával z baní vodu, tu už dávno nie je, skúmať ho možno iba s potápačským prístrojom.●

Ich tvorba nezapadala do šablón vytvorených komunistickým režimom. V ich vnímaní sveta zase totalitný režim nemal miesto. Underground bol umeleckou formou odporu a ignorovania.

NA VLNE UNDERGROUNDU

Siedma dekáda 20. storočia priniesla do Československa závan slobody. Nádeje miliónov obyvateľov na hodnotnejší život však v auguste 1968 zmarila okupácia vojskami Varšavskej zmluvy a spustenie takzvaného normalizačného procesu. Práve v tejto dobe sa v Prahe rodila najvýznamnejšia kapela neskoršieho československého undergroundu, The Plastic People of the Universe. Komunistický režim videl v nekonformnom výzore jej členov a v psychedelickom rocku vlastné ohrozenie a nebezpečné prejavy protestu.

DRUHÁ KULTÚRA

Aj kultúrny život sa mal totiž odohrávať v zmysle normalizácie – bez dlhých vlasov, anglických názvov a „nevhodného“ oblečenia. V „podzemí“ sa preto rodila „druhá kultúra“, ako ju nazval Ivan Martin Jirous, vedúca postava kapely. Dnes ho spolu s Václavom Havlom a Karlom Krylom často radia do takzvanej veľkej trojky disentu v Československu. „Plastici“ a ľudia okolo nich však proti režimu nebojovali. Oni ho jednoducho ignorovali, akoby tí boľševici ani neexistovali. A to bolo vraj ešte horšie. Tak sa s odstupom času vyjadril saxofonista a klarinetista Vratislav Brabenec.

V 70. a 80. rokoch minulého storočia existovali v Československu rôzne skupiny odporcov režimu. Každá z nich poukazovala na neslobodu v inej sfére života. „Na Slovensku bola najpočetnejšia Skrytá cirkev s cieľom prinášať veriacim autentický náboženský život. Na občiansku neslobodu poukazoval občiansky disent so signatármi Charty 77, na Slovensku napríklad s Dominikom Tatarkom či Miroslavom Kusým. V 80. rokoch sa formovalo environmentálne hnutie. No a apel na možnosť slobodne tvoriť nachádzame práve u predstaviteľov takzvaného undergroundu,“ vysvetľuje Peter Jašek, historik z Ústavu pamäti národa (ÚPN).

BRUTALITA NA DEŤOCH

Predstavitelia undergroundovej kultúry svoje akcie, v tej dobe nazývané čaje, často organizovali v ústraní, ďalej od najväčších miest. No bez kompromisov. Pozornosti silových zložiek však neunikli. Jedna akcia sa mala konať koncom marca 1974 v Rudolfove pri Českých Budějoviciach. Počas vystúpenia pražskej skupiny Adept prichádzali pred miestny hostinec autá Verejnej bezpečnosti, následne museli organizátori akciu zastaviť. Nasledoval nútený pochod účastníkov do asi päť kilometrov vzdialených Českých Budějovíc. „Esenbáci“ použili obušky, slzný plyn a psov. Mnohí mladí ľudia skončili so zraneniami. Neskôr v podchode železničnej stanice udreli ešte brutálnejšie. Ak sa to niekomu z okoloidúcich nepáčilo a ozval sa, bol tiež zadržaný. Hrozná bola i cesta do Prahy. Sprevádzal ju psychologický nátlak, vyhrážky, mužov násilne ostrihali. Už 1. septembra 1974 sa však v obci Postupice pri Benešove uskutočnilo podujatie Prvý festival druhej kultúry.

Text Juraj Červenka
Foto Ondřej Němec, Jan Kašpar

Štátna bezpečnosť síce vinou vlastného pochybenia nezasiahla, následne však sledovanie podzemných umelcov zintenzívnila. „Štát sa správal paranoidne. Snažil sa totálne ovládať aj tých pár stoviek ľudí, ktorí si chceli žiť po svojom," vyjadrila sa pre Českú televíziu disidentka Dana Němcová.

S undergroundom súvisí i vznik Charty 77. V roku 1976 „plastikov" zatkli a odsúdili. Najvyššie tresty dostali Brabenec a Jirous. Rok vo väzení pobudol i Pavel Zajíček z DG 307, kapely s vtipným názvom, odvodeným od diagnózy umožňujúcej získať modrú knižku. Československo sa pritom podpisom zmluvy z Helsínk zaviazalo dodržiavať ľudské práva a slobody. A to disidenti využili. Začiatkom roka 1977 uverejnili viaceré vplyvné západné denníky výzvu československých aktivistov k dodržiavaniu občianskych a ľudských práv – Chartu 77. Ako upozorňuje historik Jašek, český disent a underground boli silno previazané. Približne 40 percent signatárov Charty 77 pochádzalo alebo sa čiastočne pohybovalo v prostredí undergroundu. „Plastici" hrali po prepustení ďalej, napríklad v obci Nová Víska pri meste Kadaň. V jednom zo starých domov tu miestna komunita organizovala koncerty, disident František Stárek sa v odľahlom kúte Čiech venoval vydávaniu časopisu Vokno. Československo-nemecké pohraničie bolo na organizovanie podobných akcií ako stvorené, keďže sa tu nachádzalo veľa opustených a lacných domov.

PSYCHOLOGICKÉ VYDIERANIE

Aj Slovensko malo svoju Novú Vísku, podobne odľahlú. V obkolesení divokých slovenských hôr, v kysuckej osade Brýzgalky, sa stretávali predstavitelia českého a slovenského disentu vrátane Olgy Havlovej. Často sem teda počas svojich služieb dochádzali aj agenti. Službu v nehostinnom prostredí Brýzgaliek vraj neznášali.

Ak by sme však mali na mape československého undergroundu ukázať špecifické, možno najvýznamnejšie z miest na východ od rieky Morava, boli by to Košice. „Malo to istú logiku. Invázia sa práve v Košiciach stretla s najhlasnejším odporom a v Košiciach bolo najviac obetí," nachádza súvislosti Jašek. Dominantnou osobnosťou košického undergroundu bol Marcel Strýko,

„Zastrašovanie patrilo k hlavným praktikám režimu v časoch normalizácie. Zastrašovanie vyhodením z práce, vylúčením detí zo školy. Fyzickú brutalitu 50. rokov nahradilo psychologické vydieranie."

umelec a filozof, svojho času hospitalizovaný na psychiatrii, keďže počas vojenskej služby odmietal plniť rozkazy. Strýko udržiaval kontakty s pražským undergroundovým hnutím, najmä cez filozofa Egona Bondyho. Z hlavného mesta dovážal samizdatové periodiká, vydával aj vlastné s názvom Trinásta komnata. Usporadúval rôzne výstavy a filozofické besedy pre úzky okruh ľudí nielen v Košiciach, ale aj na svojej chate v Slanskej Hute. A hlavne založil hudobnú skupinu Lesní speváci, neskôr premenovanú na The Nace, pre ktorú písal provokatívne a režim urážajúce texty. „Ich hudobnými nástrojmi boli hrnce, hrable a rozličné predmety vydávajúce zvuky. Postupne bolo hranie otvorené každému, kto bol v danej chvíli prítomný a mal chuť si zahrať. Základnou charakteristikou tejto improvizácie bola živelnosť, hravosť a silná duchovná až náboženská motivácia," písal o tvorbe košickej skupiny český publicista a tiež predstaviteľ undergroundu Mirek Vodrážka.

Všetky Strýkove aktivity boli dôverne známe agentom a príslušníkom Štátnej bezpečnosti, veď v ich kanceláriách absolvoval desiatky výsluchov. To ho však nezastrašilo. „A zastrašovanie patrilo k hlavným praktikám režimu v časoch normalizácie. Zastrašovanie vyhodením z práce, vylúčením detí zo školy. Fyzickú brutalitu 50. rokov nahradilo psychologické vydieranie," tvrdí historik ÚPN. Marcel Strýko bol jedinečnou osobnosťou, hlboko veriaci kresťan s obdivom k budhistickým a židovským témam. Presvedčený čechoslovakista a košický a východoslovenský patriot. Pred pár rokmi košickí aktivisti protestovali proti kosákom a kladivám na pamätníku v centre mesta. V metropole východu to je azda tradícia. Komunistické symboly v čase okupácie stŕhal aj Strýko, vtedy ešte mladučký, no už rebelujúci, s jasnými predstavami a víziami.

„Štát sa správal paranoidne. Snažil sa totálne ovládať aj tých pár stoviek ľudí, ktorí si chceli žiť po svojom."

SNAHY OCHRANÁROV

Fenoménom 80. rokov boli aj aktivity ochranárov, ktoré prinášali svoje úspechy. V roku 1979 vzniklo mládežnícke ochranárske hnutie Strom života. Medzi jeho prvé aktivity patrilo čistenie hradu Tematín a turistických chodníkov vo Vysokých Tatrách. V prvej polovici 80. rokov začali aktivisti organizovať tábory Stromu života. Prvé boli zamerané na záchranu úzkorozchodnej železnice v Čiernom Balogu, neskôr pribudli tajchy v Štiavnických vrchoch, Spišský a Trenčiansky hrad. V Bratislave zase prebiehal boj za záchranu historických cintorínov, ktoré mali byť zlikvidované. Azda najviac však rezonovalo vydanie zborníka Bratislava nahlas v roku 1987, v ktorom autori, zamestnanci štátnych inštitúcií, upozorňovali na mnohé ekologické a spoločenské problémy, ako bolo znečistenie vôd a ovzdušia, zúfalý stav pamiatok, nedostatok mestskej zelene či chabá občianska vybavenosť. O odvážnej iniciatíve informovala aj rozhlasová stanica Slobodná Európa. Autori príspevkov boli následne vypočúvaní, v niektorých prípadoch zastrašovaní. Gustáv Husák hovoril o demagógii a provokácii.

HAVLÍČKU, HAVLE

Ak by sa história vyvíjala ináč, možno by k najvýznamnejším adresám európskych hudobných festivalov patril aj Pezinok. V lete 1976 a 1977 tu zorganizovali Koncert mladosti, akciu nazývanú aj československý Woodstock. Niektoré zachované fotografie sa naozaj ponášajú na historické „tri dni hudby a mieru" na východnom pobreží USA v roku 1969. Dvojica Boriš a Snopko pod vinice Malých Karpát úspešne pozvala obľúbených domácich hudobníkov vrátane zoskupení ako Collegium Musicum či Etc.

Program každej organizovanej akcie museli v časoch normalizácie schváliť takzvaní ideologickí pracovníci z oficiálnych štátnych inštitúcií. Počas druhého ročníka Koncertu mladosti však chartista Jaroslav Hutka okrem iných piesní spontánne zanôtil aj skladbu „Havlíčku, Havle". Išlo o umeleckú reakciu na zatknutie Václava Havla na pozadí osudu tiež väzneného českého vlastenca Karla Havlíčka Borovského. A dielko, ktoré do každého slova rozoberala aj Štátna bezpečnosť. Hutka dospieval, diváci jasali, protikomunistické heslá sa niesli areálom amfiteátra. Plánovaný tretí ročník Koncertu mladosti sa potom už nemohol uskutočniť.

PUNKOVÁ BRATISLAVA

„Klasický" underground prežíval aj v 80. rokoch, hoci mnohí jeho predstavitelia boli nútení emigrovať. V roku 1983 poriadkové sily rozohnali tajný koncert v juhomoravských Žabčiciach. V našich mestách sa ale objavil nový fenomén. Z Británie, kde punk zažíval obrovskú popularitu v polovici 70. rokov, sa tento štýl dostal až na opačnú stranu železnej opony. Väčšina hudobných publicistov považuje za prvé československé punkové kapely zoskupenia s názvami Energie G, Zikkurat či FPB. Zároveň upozorňujú na paradox, že režim spočiatku punkerov ignoroval. Ešte stále žil vo svojom zjednodušenom svete s neprispôsobivými „máničkami". Až kým nebolo vyznávačov punku stále viac a ich protikomunistické postoje čoraz jasnejšie. Český historik Miroslav Vaněk v jednom z rozhovorov upozorňoval na to, že nezostávali len pri koncertoch, ale chodili na spontánne stretnutia, napríklad do Plzne pri príležitosti oslobodenia mesta Američanmi či na demonštrácie ochrancov prírody v meste Teplice v predvečer Nežnej revolúcie.

Centrom slovenského punku sa stala Bratislava, kde vznikalo najviac kapiel a konali sa tu neohlásené koncerty. „Štátna bezpečnosť pracovala s termínom takzvanej voľne žijúcej mládeže, na ktorú sa zameriavala. Keď som pri mojej práci našiel v spisoch informácie, že poriadkové sily niekoho v 70. a 80. rokoch zbili, vždy išlo práve o mladých ľudí, napríklad o účastníkov koncertov," uzatvára Peter Jašek. Ani punkerov však nezlomili. Tí mali svoju predstavu. Jasne ju vyjadruje text prvej slovenskej punkovej kapely Extip: „Nechceme vaše heslá! Choďte preč!"●

↓ Štátna bezpečnosť sledovala takzvanú voľne žijúcu mládež, týmto termínom označovala najmä priaznivcov undergroundu.

Text Soňa Gyarfášová
Foto archív NZB vydavateľstvo, Post Bellum
Ilustrácia Barbora Čelikovská

Pekné v ťažkom

Za svoju odbojovú činnosť proti komunistickému režimu skončil Jiří Málek v najťažších komunistických väzeniach – v jáchymovských baniach a v leopoldovskej cele.

„Cítili sme sa ako zajatci studenej vojny. Verili sme, že komunizmus čoskoro padne. A boli sme presvedčení, že tomu nejako treba pomôcť," spomínal Jiří Málek, keď sme sa pred rokmi stretli v jeho pražskom byte. O tom, čo prežil, hovorila svojou vlastnou rečou aj veľká knižnica plná kníh s pamäťami jeho priateľov, politických väzňov. On sám knihu o svojom príbehu napísať už nestihol.

Po nežnej revolúcii mal plné ruky práce. Pôsobil na českom Úrade pre dokumentáciu a vyšetrovanie zločinov komunizmu, ktorý mal stíhať páchateľov niekdajších krívd. Bol aktívny aj v Konfederácii politických väzňov.

Hovoril, ako si vtedy idealisticky mysleli, že nadviažu tam, kde kedysi všetko skončilo. „Bol som vychovávaný v ideách prezidenta Masaryka a veľmi dobre som poznal demokraciu prvej Československej republiky." K tomu obdobiu sa rád vracal. Hoci počas prvej republiky prežil len necelých deväť rokov. Narodil sa 21. augusta 1929. „Detstvo som strávil v sirotinci. Otec tam bol totiž riaditeľom a mama tam pracovala ako ekonómka."

PRIATEĽOV NEPREZRADILI

Tragédiou bolo pre nich rozbitie Československa a vznik Protektorátu. Tri roky po vojne, vo februári 1948, si uzurpovali moc komunisti. Nebola to budúcnosť, o akej snívali. O rok neskôr Jirka maturoval – pôvodne z dejepisu a angličtiny, tú však šesť týždňov pred maturitnou skúškou zmenili na ruštinu. V novinách čítali o zatknutých nepriateľoch štátu, akým bol aj generál Heliodor Píka. Hrdinu československých légií a protinacistického odboja komunisti ako jedného z prvých po ťažkých výsluchoch a súde popravili 21. júna 1949.

O tri mesiace, 27. septembra 1949, zatkli Miladu Horákovú, predstaviteľku Československej strany národně socialistickej, v ktorej bol aktívny Jirkov starý otec, otec a nakoniec v jej mládežníckej odnoži aj on sám. Kým ju nezakázali. On v tom čase ešte študoval na pedagogickej fakulte český jazyk a dejepis. So spolužiakmi už začali pracovať proti režimu.

„Ľudia vtedy očakávali, že vypukne 3. svetová vojna. A že Západ opäť zohrá svoju úlohu a Československo sa vyslobodí spod sovietskeho vplyvu," hovoril Jirka o svojich motiváciách. Cez priateľov sa dostal k odbojovej skupine Barrandov. Vydávali letáky a posielali na Západ informácie o prvých politických procesoch a uväznených. „Boli to informácie strategického charakteru. O náladách medzi rôznymi skupinami obyvateľstva, nedostatkovom tovare alebo rozmiestnení totalitných silových zložiek," vysvetľoval Jirka Málek.

↑ Táborové baraky a oplotenie pri Hornom Slavkove. Dobová policajná fotografia. Zdroj: reprodukcia z knihy Jáchymovské tábory – peklo, ve kterém mrzlo (2019)

V roku 1950 však hlavnú časť ich protikomunistickej odbojovej skupiny odhalili. Zatknutí napriek ťažkým výsluchom svojich priateľov neprezradili. Súdili ich v nadväznosti na proces s Miladou Horákovou. Proces niesol názov Zdeněk Slavík a spol. Keďže Miladu popravili, v ďalších procesoch sa uspokojili s nižšími trestami. Padali doživotia a dlhoročné odňatia slobody.

HLADOVALI

Hoci Jirka s priateľmi sa snažili v odbojovej činnosti pokračovať, čoskoro odhalili aj ich. Keď ich zatkli, písal sa rok 1952. „Už vás tu niekedy zbili?" pýtal sa ho hrubozrnný muž, ktorý prišiel na Bartolomejskú, kde sa konali

výsluchy. „Skopali sme vás?" pokračoval. „Strhávali sme vám nechty?" Keď Jiří Málek pokrútil hlavou, povedal: „To je dobre, všetko by sa to dialo len vo vašej fantázii." To najhoršie ešte len malo prísť. Ich súd sa konal 12. až 14. novembra. Bol to posledný veľký súdny proces pred prípadom Slánsky a spol.

„Ja som bol odsúdený v skupine Šedivý. Šedivý dostal 14 rokov ako vedúci skupiny, ja som dostal 11 rokov, ostatní do päť rokov," hovoril Jirka. Hneď na druhý deň ich poslali do Jáchymova. „Že by sa čakalo na nejaké právne nadobudnutie rozsudku? Tým sa Štátna bezpečnosť ani súdy nezaoberali." Jirku poslali najskôr do najvyššie položeného jáchymovského tábora Nikolaj, ktorému pre tvrdé podmienky väzni hovorili aj česká Sibír.

Teploty klesali hlboko pod nulu a oni, vetcho oblečení, sa tiesnili v preplnených drevených barakoch, ktoré prefukoval ostrý vietor. Mali fárať v šachte, hoci ich nikto nezaučil, ako sa to robí. Nečudo, že tam bolo veľa smrteľných úrazov. Mnohým jednoducho z hladu a podvýživy nestačili sily.

Jirka hneď na začiatku dostal nepríjemnú angínu. S vďakou spomínal na doktora Poláka. Jemného človeka, ktorý prežil nacistický koncentračný tábor a neskôr ho ešte komunisti vo vykonštruovanom procese poslali

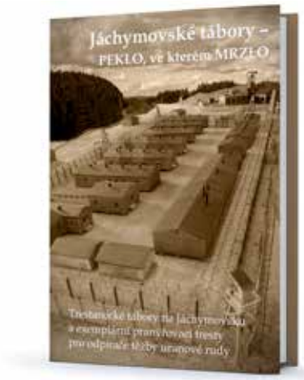

do pracovného tábora. Práve on mu v mnohom pomohol.

Pomery však boli hrozné, nielen preto, že ich z tábora Nikolaj na šachtu Eduard vodili zviazaných oceľovým lanom. „Najhorší bol začiatok. Roky 1952 a 1953. To, ako sme hladovali. Pamätám si, ako sa tam niekto od hladu dokonca obesil. Pretože to už nemohol vydržať,"

↑ Titulná obálka knihy asi najobsiahlejšej publikácie o trestaneckých táboroch na Jáchymovsku. Zdroj: Nakladatelství Zdeněk Bauer (NZB)

↓ Z tábora Nikolaj boli trestanci k bani Eduard vedení ako zviazaný otep slamy. Niekoľko desiatok väzňov bolo ponižujúcim spôsobom natlačených na seba a zviazaných lanom. Najhoršie to bolo v zime, v hlbokých závejoch snehu. Keď spadol jeden, spadli všetci. Zdroj: NZB / ilustrácia Barbora Čelikovská

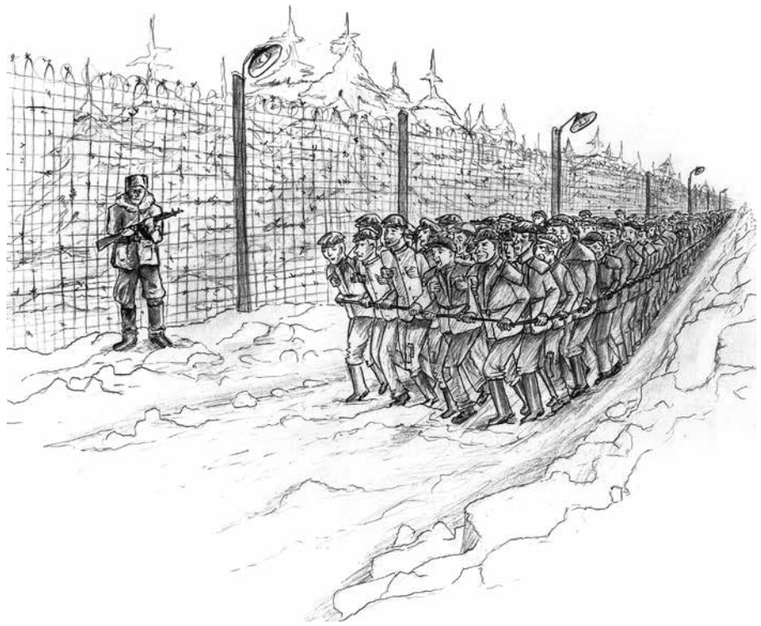

spomínal Jirka. On neplnil normu. Schudol 21 kíl. Zo slabosti niekoľkokrát omdlel. Muži na izbe mu hovorili, že v bani nevydrží, slabý ako mucha, viac ako týždeň. „No ja som tam vydržal dlhšie ako ten týždeň. Na tej šachte som vydržal pekných pár rokov," pousmial sa.

NÁVŠTEVY CEZ PREPÁŽKU

Trpko dodal, že prežili vďaka Rusom, pretože Jáchymov patril pod ruskú správu a Rusi mali záujem, aby sa čo najviac pracovalo. „Keď zistili, že kvôli hladu pracovať nemôžeme, donútili naše ministerstvo vnútra dávať nám trošku lepšie prídely."

Bachari, ktorí ich strážili, si od nich držali odstup. Až neskôr sa dozvedel, prečo. „Oni nás tým mladým chlapcom, ktorí nastúpili k SNB, vylíčili ako príšerných vrahov a diverzantov."

V bani sa Jirko spriatelil s civilným pracovníkom Ladislavom Hubáčkom. Nebál sa riskovať, aj keď tým ohrozoval samého seba. Politickým väzňom nosil listy od príbuzných a jedlo. Obetavo im pomáhal niekoľko mesiacov. Až kým ho tiež nezavreli.

Jirka potom často myslel na svojich rodičov, ktorým už nemal ako posielať správy. Niekoľkokrát merali cestu za ním do Jáchymova. Po uväznení ich jediného syna ich režim vyhodil z bytu. „Vysťahovali ich na okraj Prahy do mikrobytu, majiteľa ktorého donútili, aby im prenechal jednu miestnosť," hovoril Jirka s ľútosťou v hlase. Keď prišli za ním, oddeľovala ich sieťovaná prepážka. Nemohli sa vidieť, dotknúť. A návšteva niekedy netrvala ani desať minút.

V tom čase sa z Nikolaja pokúsil ujsť jeden z Jirkových kamarátov, Zdeněk Votruba, keď mu napísalo jeho dievča, že chce ukončiť ich vzťah. Vrátili ho tam po niekoľkých dňoch celkom zoslabnutého.

Bolo to čisté zúfalstvo.

OPÄŤ V KRIMINÁLE

Jirku v tom čase presunuli do ďalšieho tábora, Rovnosti. Ľudia si tam navzájom pomáhali. Táboru velil František Paleček. Obchádzal ho chýr sadistu. Hovorilo sa, že zastrelil niekoľkých politických väzňov. Jirka by si nikdy nebol pomyslel, že raz bude Palečka vyšetrovať.

Tábory na Jáchymovsku postupne rušili. Jirko putoval do Horného

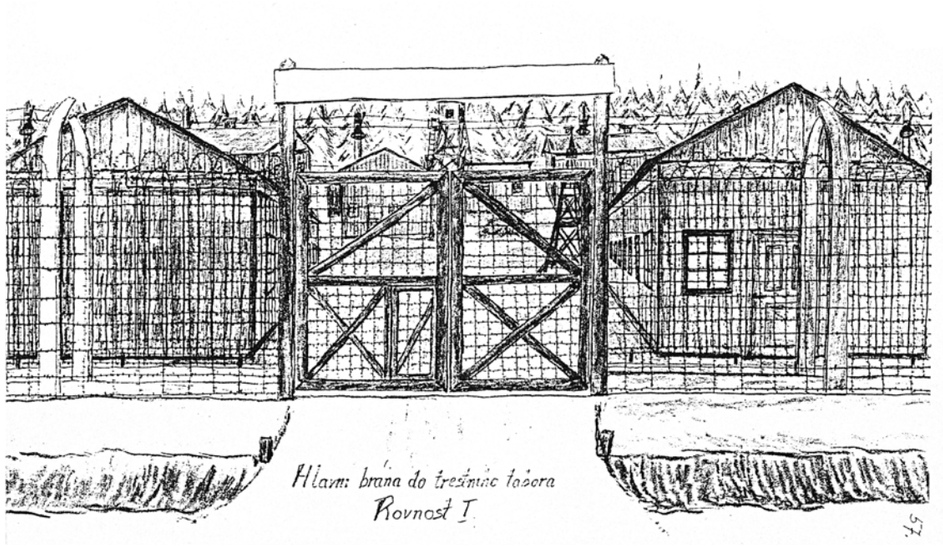

← Nákres vstupnej brány do tábora Rovnost, ktorý zhotovil bývalý politický väzeň Josef Kulhavý. Zdroj: reprodukcia z knihy Jáchymovské tábory – peklo, ve kterém mrzlo (2019)

↙ Jiří Málek

Slavkova do tábora Prokop. Tam sa robili povrchové stavebné práce. „Videl som tam prvú televíziu. V spoločenskej miestnosti bola maličká obrazovka. Mohli tam ísť tí, ktorí dobre plnili plány. Ja som sa tam nedostal nikdy. Až raz, keď ma povolali, aby som tam pozametal, videl som na chvíľu nejaké záblesky.“

V máji 1960 prišla amnestia a Jiří vyšiel po ôsmich rokoch strávených na uráne na slobodu. Ďalších desať rokov však nesmel ničím nahnevať režim, inak by sa vrátil späť. Mal vtedy krátko pred tridsiatkou a obrovský problém nájsť si zamestnanie. Do pol roka ho povolali na vojnu. Robili stavebné práce, budovali aj rampy. Na stretávke s dávnymi priateľmi sa o tom zmienil kamarátovi. Lenže Štátna bezpečnosť mala uši všade. A Jirku čoskoro opäť navštívili. „Obvinili ma, že som vyzradil, že stavajú odpaľovacie rampy na rakety. A že som hovoril anekdoty o režime. Tak som dostal 18 mesiacov.“ V praxi to znamenalo, že si bude musieť dosedieť ešte tri roky, ktoré mu predtým podmienečne prepáčili. „Ako recidivista som šiel do Leopoldova. Medzitým zomrela moja mama.“

SPOMIENKY NA NOVEMBER

Na slobodu sa dostal v roku 1965. Nevzdal sa svojho sna, že si dokončí školu, hoci sa istý čas živil ako murár. Pre niektorých súdruhov bol bývalý väzeň, ktorý si vybavoval uznanie skúšok, atrakciu. Po trinástich rokoch sa mu to podarilo. Zamestnal sa na filozofickej fakulte ako asistent. Nikdy nezabudol na učiteľa, u ktorého robil politickú ekonómiu. „Keď som za ním prišiel, spýtal sa ma: ‚Ako dlho ste sedeli? To bola hrozná doba, predstavte si, že mňa vylúčili zo strany.‘ Uznal som, že možno on psychicky trpel viac po vylúčení zo strany, než ja v tom kriminále. Ja som vedel, prečo som tam bol, a on sa cítil ukrivdený.“

Jirka sa angažoval v roku 1968 v prvej organizácii politických väzňov K231. Istý čas písal správy pre Českú tlačovú agentúru, neskôr pracoval v Národnom podniku Kartografia. Tu mal paradoxne ako nepriateľ režimu prístup aj k vojenským mapám.

„Viete, že by som to pokojne prežil znova? Ako som to mal, všetko. Od A až po Z,“ povedal mi. „Pretože to nebola len čierna doba. Boli to nádherné priateľstvá a dôvera jedného k druhému. My spomíname na to pekné v tom ťažkom.“

Po Nežnej revolúcii vstúpil ako bývalý politický väzeň do služieb Úradu pre vyšetrovanie a dokumentáciu zločinov komunizmu. Dostal sa do komisie, kde preverovali činnosť niekdajších eštebákov. Pred súd sa im nakoniec podarilo dostať komunistického prokurátora Karla Vaša, ktorý bol zodpovedný okrem iného aj za justičnú vraždu generála Heliodora Píku. Vo väčšine prípadov stroskotala spravodlivosť na tom istom. Ponovembrové súdy skonštatovali, že všetko je po rokoch premlčané. „Ako bývalí mukli sme tým boli veľmi sklamaní. Ale to asi bola právna a spoločenská atmosféra tej doby,“ dodal Jiří Málek. Napriek tomu nikdy nezabúdal na spomienky na 17. november. Pravidelne sa ich s manželkou zúčastňovali aj s podlomeným zdravím.

Zomrel v roku 2021, krátko po 32. výročí, ktoré si pripomenul v slobodnej dobe.●

Osudová

Text Marcel Rebro
Foto archív Palkovičovcov, Marcel Rebro

Manželia Martina a Michal Palkovičovci sa značnú časť svojho života zdržiavajú v podzemí. Spoločne skúmajú jaskyne, Michal má najvyššiu potápačskú certifikáciu na Slovensku. A obaja sú patológovia.

Dve postavy v červených kombinézach a prilbách sa predierajú lesom. Sú ovešané lezeckou výbavou, aj keď v okolí nie je žiadna skala. Prichádzajú k úzkej diere v zemi. Muž upevňuje lano, zhadzuje ho do štrbiny a spúšťa sa dole. Chvíľu je ticho. „Môžeš!“ ozýva sa spod zeme. Žena si zapína čelovku, naväzuje sa na lano a mizne pod zemou tiež.

Takto radi trávia spoločné chvíle manželia Martina a Michal Palkovičovci. Spoločne robili napríklad aj množstvo testov tkanív pacientov, ktorí zomreli na covid počas pandémie.

NA PRVÝ POHĽAD

Martina pracovala na Ústave patologickej anatómie Lekárskej fakulty UK v Bratislave, keď tam prišiel Michal ako čerstvý absolvent. „Mladý, chudý, samé akné. Čo nám to sem prijímajú, veď sa na to ani nedá pozerať, hovorila som si s kolegyňami,“ spomína na prvé stretnutie. A ako si ho pamätá Michal? „Jediná životaschopná na tej patológii.“

Ona v tom čase chodila s „kukláčom“. No Michal to aj tak skúsil. „Ty si sa zbláznil? Veď sa na neho pozri. Samý sval. Zožuje ťa do guličky s tou tvojou lešenárskou konštrukciou,“ varovali ho kamaráti. Michal na ich varovania nedal a do roka bola svadba. Michal má totiž dobrodružstvo a adrenalín celkom rád.

Jeho otec bol tiež lekár a pracoval na Blízkom východe. Celá rodina tam odišla s ním. Ako desaťročný sa Michal na pobreží jordánskej Akaby prvýkrát potopil s prístrojom pod hladinu Červeného mora. Samozrejme, bez papierov. Neskôr si v Kuvajte začal robiť potápačský výcvik, ale jeho snaženie prerušila invázia Saddáma Husajna. Certifikovaným potápačom sa tak stal až takmer sedem rokov po svojom prvom ponore. Dnes má najvyššiu potápačskú certifikáciu na Slovensku a v Česku a je držiteľom niekoľkých slovenských rekordov v prístrojovom potápaní. Ponoril sa do HĺBky 131 metrov, pod ľadom preplával 2120 metrov, absolvoval ponor v trvaní 20 hodín. Nedávno ako prvý Slovák preplával prvý sifón jaskynného systému Emergence du Ressel vo Francúzsku.

príťažlivosť

„Ponoril sa do hĺbky 131 metrov, pod ľadom preplával 2120 metrov, absolvoval ponor v trvaní 20 hodín. Nedávno ako prvý Slovák preplával prvý sifón jaskynného systému Emergence du Ressel vo Francúzsku.“

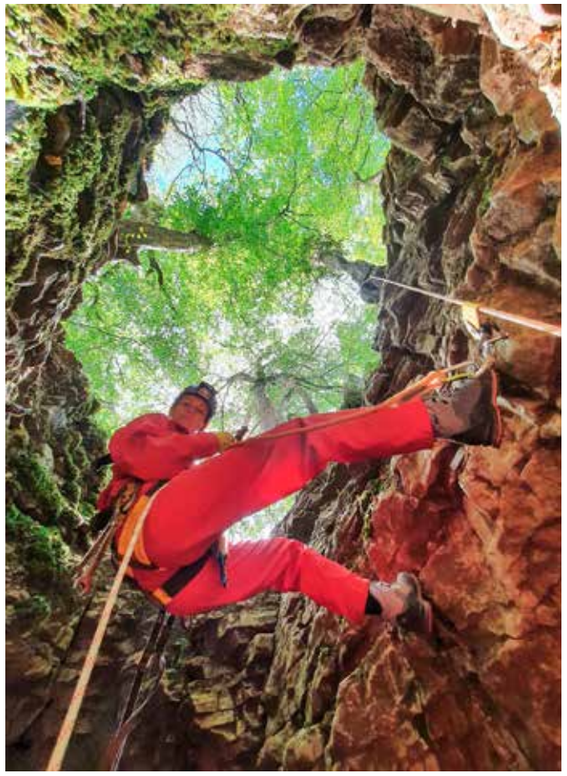

SLADKÁ NEVEDOMOSŤ

Čo na to jeho manželka? „Sme spolu 22 rokov a hovorím si, že on ma už ničím neprekvapí. A neveril by si, prekvapí! On sa za tie roky odnaučil povedať mi celú pravdu, alebo ju upravuje tak, aby som z toho nemala nervy. A potom sa dozviem, že je prvý Slovák, čo preplával tú jaskyňu. A ja som si myslela, že si šiel oddýchnuť, vyvetrať hlavu, trochu zaplávať,“ vraví.

Michal naozaj len plával. V tomto konkrétnom prípade 8 hodín, 4 kilometre ďaleko a do hĺbky až 80 metrov. V zatopenej jaskynnej vyvieračke. Spolu s českým kolegom Alešom to zvládli na štvrtý pokus. Pri ponore použili štyri potápačské skútre a tri uzavreté dýchacie prístroje „rebreather“. Keby to chceli zvládnuť s klasickými potápačským fľašami, potrebovali by 19 kusov na jedného.

„Michal mi vždy povie, že niečo plánuje, že sa niekam chystá, ale detaily mi prezradí, až keď je to hotové,“ vysvetľuje Martina. Kedysi oznamoval, kedy do jaskyne, suchej alebo mokrej, vlezie a kedy by podľa plánu mal byť vonku. Martine to spôsobovalo zbytočné stresy, tak sa dohodli, že k tomu plánu vždy pridajú hodinu. Až potom sa Maťa môže začať oficiálne trápiť a byť nervózna.

SPOLOČNÉ TRÁPENIE

Alebo sa môže rovno trápiť spolu s ním. Potápanie skúsila, ale neoslovilo ju to. Jaskyne skúsila a rada sa do nich vracia. Aj keď prvýkrát to bolo nie úplne dobrovoľné. „Zobral ma, že ideme na spoločnú dovolenku. Rodinnú dovolenku. A zrazu z toho bolo, že obliekaj sa, vylez na tento strom a vyskúšame si, ako budeš zlaňovať do jaskyne a ako sa potom dostaneš hore. Tak som si to vyskúšala a už sme išli,“ popisuje Maťa prvú spoločnú skúsenosť so speleológiou. Bolo to vo francúzskej jaskyni Grotte de Malatiere. Podľa Michala nenáročnej. Latku postupne zvyšoval. „Párkrát som si povedala, že už viac s ním nepôjdem. A potom som tam vliezla zase. Som za to vďačná. Lebo je to naozaj krásne. Človek posúva svoje limity. Je to hlavne o hlave.“

Našťastie, Michal to má v hlave, nielen, čo sa rizík týka, usporiadané. Celé potápanie a jaskyniarstvo je podľa neho o tom, ako limitovať riziká. Kalkulovateľný risk tam vždy je. „Predvídam na tri kroky dopredu. Neriešim, čo je teraz, ale čo bude o dve, tri, päť minút. Aby som sa nedostal pod tlak. Väčšina nešťastí sa stáva, keď tlačíš pred sebou viac problémov. Máš problém, riešiš, vyriešiš ho a až potom ideš ďalej. Nevyriešiš ho a nevieš, čo bude o dve-tri minúty? Končíš akciu a ideš von.“ Je to jednoduché, len si treba v hlave nastaviť priority. Život a zdravie seba a ostatných je na prvom mieste.

DOMOV MI UŽ NECHOĎ

Veľkou skúškou, odbornou aj partnerskou, bola pre oboch pandémia. Michal ako prvý na Slovensku robil prehliadku tela človeka, u ktorého bolo podozrenie, že umrel v dôsledku covidu. Stalo sa to v Revúcej. Michal bol práve ako zdravotník na lyžiarskom kurze 40 kilometrov odtiaľ. Zavolali mu, že majú mŕtveho a nikto tam nechce ísť, všetci sa boja. Michal neváhal a vyrazil. V nemocnici v Revúcej nafasoval ochranný oblek pre seba a pre pracovníka pohrebnej služby. Po obhliadke vydezinfikoval liehom seba, auto a zavolal Mati, čo sa stalo. „A domov mi už nechoď,“ bola jej prvá reakcia. Neskôr sa to zjemnilo na možnosť bývať izolovaný v garáži alebo v šatníku.

„Zavolali mu, že majú mŕtveho a nikto tam nechce ísť, všetci sa boja. Michal neváhal a vyrazil. V nemocnici v Revúcej nafasoval ochranný oblek pre seba a pre pracovníka pohrebnej služby.“

Potom prišli už štandardné covidové úmrtia. Vtedy zistili, že patológovia nemajú správnu technológiu na odoberanie materiálu z pľúc na rozbory. Prvé PCR testy pri pitvách vychádzali všetky negatívne. Napriek tomu, že pacienti boli predtým pri zbere vzoriek z nosohltana pozitívni. „Nerozumeli sme tomu. Trvalo skoro dva týždne, kým sme si s Berlínom, kam chodili vzorky na rekonfirmáciu, vydiskutovali správny postup,“ spomína Michal. Väčšinu obetí z prvej vlny pitvali u nich na pracovisku, množstvo experimentov robili s Maťou spoločne.

TRETIA GENERÁCIA

Paradoxne sa covidom nenakazili pri výkone práce. Síce v práci, ale nie pri pitvách. Tam boli maximálne obozretní. Ochranný oblek, rukavice, respirátor prekrytý rúškom. Spočiatku chodil Michal takto nastrojený aj do obchodu. Až neskôr s kolegami z Grazu zistili, že vírus na povrchoch nie je až taký problém. Všetci si mysleli, že sa určite nakazia v práci od pacientov alebo pri pitve. Stopovali si čas, aby v miestnosti s nakazeným neboli dlhšie ako 15 minút. Namiesto vody používali chloramín, lebo nechceli kontaminovať odpadové vody. „To je smrad, štípu z neho oči, proste peklo. Takto sme boli bežne 7–8 hodín denne, a ešte v ochrannom odeve. Cítili sme sa ako na Pasienkoch v bazéne,“ smeje sa s odstupom času Michal.

Nakoniec sa nakazili od sanitára, ktorý sedel a pokašliaval. Bolo to v novembri. Mysleli si, že je prechladnutý. „Nikomu v tej miestnosti ani len nenapadlo, že máme covid. Všetci sme kľakli. Išlo to ako lavína po celom pracovisku.“ Michal to, samozrejme, doniesol aj domov. „On sa rád delí,“ uzatvára túto epizódu Maťa. Ležali osemnásť dní, Martinina mama tri mesiace. Všetci to zvládli, mamina má dnes 88 rokov.

Vraví sa, že aj obuvníkove deti chodia bosé. U Palkovičovcov to neplatí. Dcéra Michaela skúsila potápanie a dokonca aj jaskyne. Prednosť však dáva jazde na koni. Syn Samo mal tri a pol roka, keď sa potápal v bazéne. Ako sedemročný sa už potápal v otvorenej vode. Hĺbky a časy týchto ponorov sa Maťa v zmysle rodinnej tradície dozvedela až dodatočne. „Sladká nevedomosť je niekedy potrebná,“ vraví. Dnes Samuel vedie známu potápačskú školu, ktorú kedysi založil jeho otec. Je jedným z troch držiteľov licencie Master Scuba Diver Trainer na Slovensku. A samozrejme, že študuje medicínu. Tretia generácia lekárov Palkovičovcov je na ceste.●

Metro

V roku 2012 vyhlásil Daily Telegraph stanicu línie 1 neapolského metra Toledo za najkrajšiu na svete. Pripomína ponorenie sa do mora. Čím hlbšie do podzemia vezú cestujúceho eskalátory, tým je blankytná hlbina tmavšia. Až nadol preniká úzkym komínom dovnútra denné svetlo. Konštrukcia svetlíka je výrazným prvkom v rámci celého námestíčka. V skle sa odráža obloha a fragmenty mesta a okoloidúcich. Ešte nad témou mora, na mínus prvom poschodí, sú do architektúry integrované zvyšky hradieb z aragónskeho obdobia.

Text a foto
Jana Čavojská

Stanice liniek 1 a 6 neapolského metra zdobí viac ako 250 umeleckých diel od 80 autorov. Súčasné umenie sa tak presunulo z galérií na rušné miesta, kde má oveľa viac divákov.

DOPRAVNÝ OSCAR

Neapol úplne zmení vnímanie človeka o tom, ako môže vyzerať „obyčajná“ stanica metra (ale aj vlaku či autobusu). Toto talianske mesto má bohaté historické skúsenosti s podzemím. Už pred vyše 2500 rokmi Gréci prekopali tufové podložie systémom vodných rezervoárov a kanálov. Na povrchu sa tuf používal ako stavebný materiál, v podzemí vznikalo druhé, neviditeľné mesto. Jeho chodby majú dĺžku až 450 kilometrov.

dell'Arte

Zároveň každá ďalšia civilizácia budovala svoje sídla na základoch a troskách tej predchádzajúcej. Neapol tak rástol aj do výšky. Pre súčasníka je cesta do podzemia ako vrátiť sa postupne v čase.

O systéme metra začali v meste uvažovať pomerne nedávno, v 70. rokoch minulého storočia. Neapolčania zvolili unikátny prístup. Metro dell'Arte, ako by povedal Talian. Môžeme budovať generické kovové eskalátory a vykachličkované nástupištia, alebo byť ako civilizácie pred nami a v podzemí zanechať niečo hodnotnejšie. Neobzerať sa pritom do minulosti, ale ukázať prítomnosť. Diela súčasného umenia. Región Kampánia a mesto Neapol získali za túto myšlienku aj „dopravného Oscara“. V roku 2009 získali v Londýne ocenenie za najinovatívnejší prístup k rozvoju staníc. Neapolské metro vybrali spomedzi viac ako tristo projektov železničnej dopravy z celého sveta.

KATAPULT DO BUDÚCNOSTI

Líniu 6 otvorili iba v lete 2024. Stále nie je úplne dobudovaná a nejazdí celý deň, iba od rána do skorého popoludnia. Po línii 1 jazdia vlaky už viac ako tridsať rokov – a napriek tomu nie je dokončená. V prevádzke je 19 staníc, plánovaných ich je 27. Takzvané nové, vybudované po roku 2000, sú poňaté ako umelecké diela vo verejnom priestore. Každá má vlastnú tému, každú navrhoval iný architekt a diela pre ňu vytvárali iní výtvarní umelci. Priestor dostali známe, medzinárodne uznávané mená, aj mladí začínajúci výtvarníci. Umelecké inštalácie však v žiadnom prípade nie sú nadradené funkčnosti. Áno, trochu zvláštny výrok v súvislosti s talianskou náturou. Ale je pravdivý. Pri výstavbe boli použité inovatívne materiály. Všetky stanice boli navrhnuté v súlade s modernými bezpečnostnými systémami, bez bariér a sú vybavené navigačnými prvkami a hmatovými mapami pre nevidiacich.

Začnime na stanici Museo. Tá zavedie návštevníka do minulosti. Má ukázať históriu mesta, preto sú v podzemných priestoroch umiestnené archeologické nálezy, ktoré objavili pri stavebných a výkopových prácach na trase metra. Bolo ich okolo tritisíc a datujú sa od dôb najstaršieho osídlenia až po roky fašistickej diktatúry. Konkrétne pod touto stanicou vykopali aj pozostatky chrámu takzvaných isolympijských hier, ekvivalentu starogréckych olympijských hier, ktoré na území dnešného Neapola organizovali v 2. storočí nášho letopočtu na počesť cisára Augusta.

Odvezme sa teraz na stanicu Università. Je to ako katapult do budúcnosti. Dizajnoval ju medzinárodne uznávaný architekt Karim Rashid. Išiel do výrazných farieb a futuristických prvkov. Napríklad konkrétny odtieň sýtoružovej vyvinuli špeciálne pre tento projekt. Celá stanica od podláh až po stropy je jedno popartové dielo. Cestujúcich má inšpirovať k väčšej predstavivosti a tvorivosti.

← Cesta do podmorského sveta na stanici Toledo.

↓ Cestujúci v neapolskom metre prechádzajú okolo diel súčasného umenia.

VIZUÁLNA UTÓPIA

Napoli Centrale, hlavná neapolská vlaková stanica, je trochu chaotická sama osebe a šípky na tabuliach vás zaručene nenasmerujú k tomu, čo hľadáte. Metro v jej podzemí je samý kov a sklo. Keď vás zarazia uzavreté vstupy, myslite na to, že dopravný systém je stále vo výstavbe a že sme predsa len v Taliansku.

Stanica Municipio je tiež ešte vo výstavbe. Križujú sa tu artové linky 1 a 6. Na povrchu je Castel Nuovo, jeden z neapolských hradov, prímorská promenáda, námestie a priľahlá nóbl štvrť, ktorá sa ťahá do kopca. V podzemí odhalili základy hradu. Pri výkopových prácach objavili významné archeologické lokality vrátane zvyškov starovekého prístavu, termálnych kúpeľov a piatich rímskych lodí. Po dobudovaní stanice budú niektoré historické artefakty jej súčasťou.

Na Tolede v rušnej časť mesta medzi úzkymi uličkami starej štvrte a novšej lokality s bankami, obchodmi a bizniscentrami sme už boli. V spomínanom rebríčku Daily Telegraph, ktorý ju označil za najkrajšiu na svete, sa na

↗ Mozaika od Luigiho Ontaniho na stanici Materdei zobrazuje vodu, bájne postavy, deti ulice Neapola aj Pulcinellu.

↓ Socha Herkula na stanici Museo je reprodukciou sochy z 2. storočia, ktorá je vystavená v Národnom archeologickom múzeu.

13. mieste umiestnila stanica Materdei. Podľa mnohých je ešte krajšia ako Toledo. Navrhli ju v Atelieri Mendini, milánskom architektonickom a dizajnovom štúdiu. To o svojej práci hovorí ako o vizuálnej utópii, a dokázalo to aj na stanici Materdei. Jej nadzemná časť aj podzemné priestory sú zdobené originálnymi mozaikami a bronzovými skulptúrami, ja by som povedala, že so symbolikou mora a vesmíru, ale umelci mali možno iný zámer. Mimochodom, na tejto stanici musíte vystúpiť, ak sa chcete pozrieť na známy neapolský cintorín Fontanelle, kde poverčiví obyvatelia mesta stále praktizujú rituály kultu mŕtvych. Je však zatvorený. Už niekoľko rokov. Oficiálne kvôli rekonštrukcii.

Neoficiálne preto, lebo tam chodilo už priveľa turistov, robili z neho atrakciu, fotografie lebiek obleteli svet a pre úrady to bola zrejme príliš obskúrna propagácia mesta.

CESTOU DO PODZEMIA

Na strope stanice Vanvitelli sa postupne rozsvecuje symbol a čísla Fibonacciho postupnosti. Autor návrhu, Mario Merz, vo svojich dielach často odkazoval na talianskeho matematika z 13. storočia. Cestujúcich do podzemia odprevádzajú fotografie Sigmunda Freuda pozdĺž eskalátorov, ale po ceste môžu objavovať ďalšie umelecké objekty.

Mnohé zo staníc formujú aj vonkajší verejný priestor. Napríklad Salvator Rosa. Tiež ju dizajnovali v Atelieri Mendini. Eskalátorom sa môžete vyviezť až na sídlisko nad ňou. Budovu a okolie s početnými skulptúrami máte ako na dlani. Interiér stanice a podzemné priestory sú zábavné, hravé, okrem vnímavých dospelých divákov očaria aj tých menších. Z tejto stanice sa netreba ponáhľať. A zaručene si nepozriete všetko na prvýkrát, opakovane budete nachádzať nové diela pri nastupovaní a vystupovaní na Salvator Rosa.

Okrem iných je tu skulptúra ikonických fiatov „cinquecento“, Talianmi milovaných autíčok. Znázorňuje ich ako nepoužívané, odstavené a hrdzavejúce vozidlá s odkazom, že cestovanie metrom je bezpečnejšie. A v Neapole aj rýchlejšie.

Stanica Dante prezentuje cestujúcim takzvané Arte Povera, umelecké hnutie, ktoré má korene v Taliansku 50. až 70. rokov minulého storočia. Pojem Arte Povera sa dá preložiť ako „chudobné umenie“ a zaviedol ho kritik umenia Germano Celan v roku 1967 na pomenovanie trendu vytvárania výtvarných diel z obyčajných, dostupných materiálov každodennej (s)potreby, vrátane dreva, hliny či slamy. Toto hnutie odmietalo abstrakciu. Pre stanicu Dante vytvoril jeden z jeho zakladateľov Jannis Kounellis inštaláciu z obnosených topánok, kabáta a klobúka. No je tu aj ďalší dôležitý odkaz. Odkaz šťastia a univerzálnej lásky vo výrazne farebných mozaikách Nicolu De Maria.

Odkaz má pre cestujúcich aj stanica Quattro Giornate. Meno dostala

↑ Sochy žien pripomínajú statočnosť žien v odboji proti nacistickej okupácii.

podľa štvordňového povstania, ktoré oslobodilo Neapol od nacistickej okupácie. Vzdáva hold odporu obyčajných Neapolčanov. Eskalátory strážia štyri sochy žien v kovových prilbách. Je to odkaz na úlohu žien v hnutí odporu. Pod nimi sú latinské slová: Hľa, kráčame nocou a pohltí nás plameň. Opäť odkaz na tých, ktorí bojovali za slobodu so zbraňou v ruke.

V neapolských umeleckých staniciach je veľa takýchto odkazov. Pri ich prehliadke sa neponáhľajte. Dá sa v nich stráviť toľko času ako v galériách súčasného umenia. A to všetko za cenu cestovného lístka. Jedna jazda stojí 1,50 eura. Celodenný lístok 4,50 eur.●

„Priestor dostali známe, medzinárodne uznávané mená aj mladí, začínajúci artisti. Umelecké inštalácie však v žiadnom prípade nie sú nadradené funkčnosti.“

→ Ikonické fiaty „cinquecento“ nesú odkaz, že cestovanie metrom je bezpečnejšie než používanie auta.

Vojna detstvo nezastaví

Text Jana Čavojská
Foto Pavol Pekarčík, archív Pavla Pekarčíka

Naša povinnosť dokumentovať vojnu musí byť silnejšia ako strach, hovorí režisér Pavol Pekarčík. S Ivanom Ostrochovským žili niekoľko mesiacov v podzemí stanice metra v ostreľovanom Charkove a nakrúcali film Svetloplachosť.

Keď sa začala vojna v Ukrajine, pricestovali dokumentaristi Pavol Pekarčík a Ivan Ostrochovský do Charkova. Plánovali urobiť film o evakuácii zoologickej záhrady. Je to komplikovaná operácia, zvieratá treba uspať, naložiť, medzitým Rusi spustia mínometnú paľbu. Pavol s Ivanom si dva týždne každé ráno obliekli nepriestrelné vesty a čakali – a zakaždým im povedali, že je to príliš nebezpečné a nezoberú ich tam. Možno to bolo aj ich šťastie. Pri tých evakuáciách zabili päť dobrovoľníkov.

Pavol a Ivan hľadali v ostreľovanom meste iný námet na film. Vošli aj do stanice metra Geroev Truda, tá bola najbližšie k frontu. Pod tri a pol metrami betónu objavili ľudské mravenisko. Bezpečie tam vtedy našlo 1500 Charkovčanov. Bývali tam už mesiac, na podlahe a v odstavených vagónoch. Každý si okolo seba vyrobil svoje intímne miestečko.

V tej chvíli ste vedeli, že je to námet na film?

Áno. Bol to fotogenický priestor. Pozerali sme sa na tú smutnú atmosféru a ako žilky tam behali deti. Uvedomili sme si, že detstvo sa nedá zastaviť. Je jedno, čo sa deje hore. Tie decká sa o to až tak nestarajú. Samozrejme, vadí im, že nemôžu ísť na preliezku. Ale začnú preliezať po vagóne metra. Naháňajú sa v podzemí. Povedali sme si, že budeme točiť deti. Lenže sa nedalo natáčať hneď.

Prečo?

Ľudia boli trochu nervózni. Chodilo tam veľa novinárov. Museli urobiť aj niekoľko príbehov za deň. Nemali čas ísť do hĺbky. A nie všetci boli zo starej školy. Predstav si, že sa zobudíš a pozeráš rovno do objektívu, fotograf nepovie ani slovo, neprebehne komunikácia, neopýta sa, či môže fotiť, iba sa presunie k ďalšiemu subjektu. Takže tam začali pribúdať ceduľky „no photo“.

Ako ste preklenuli nedôveru?

Prvé tri týždne sme vôbec nevybrali kameru. Len sme sa rozprávali s ľuďmi. Keď videli, že s nimi žijeme, že tristo z nich poznáme po mene, vieme, čo radi jedia a pijú, lebo sme mali nepriestrelné vesty a občas sme vybehli von do obchodu, cítili vďačnosť, že chceme opísať ich situáciu. Keď sa chcete dostať do hĺbky príbehu, musíte sa aj vy otvoriť. My sme počúvali o ich problémoch, oni počúvali o našich problémoch. Vedeli o nás všetko. Po troch týždňoch sme do tej komunity prenikli tak, že keď sme vytiahli kamery, boli sme neviditeľní.

A začali ste nakrúcať detskú love story.

Po troch týždňoch rozhovorov sme mali najbližšie k rodine Nikitu. A bola tam Viktória, najkrajšie dievčatko v metre. Tak to bolo jasné.

Vychádzali ľudia niekedy z podzemia?

Tí, ktorí sa nebáli, občas zašli po niečo domov. Veľa ľudí tam malo psov, tak ich občas pustili pobehať si okolo východu z metra a oni zatiaľ stáli na schodoch a fajčili, iba hlavy im bolo vidno nad kachličkami. Hore sa však dialo to, že Rusi rozstrieľali nejakú budovu alebo križovatku a keď tam prišli hasiči a záchranári, spustili opäť paľbu. Aj my sme niekoľkokrát ležali priamo nad zastávkou v mínometnej paľbe. Väčšina ľudí prvé mesiace vôbec nevychádzala von. Potraviny im nosili dobrovoľníci.

Vy ste bývali celý čas s nimi v metre?

Áno. Chvíľu som bol sám, lebo Ivan točí na Slovensku hraný film, tak si sem musel odskočiť. Občas sme sa išli osprchovať do hotela. Bola to pre nás aj psychohygiena. Po mesiaci a pol otvorili prvú kaviareň, tak sme chodili na kávu. Lenže v Charkove je bežná realita, že vidíš smrť v priamom prenose. Zrazu príde raketová salva a na ulici zostanú mŕtvi ľudia. Takže sedíš v kaviarni s taktickou lekárničkou. Sú pravidlá, ako prežiť na takýchto miestach. Jedno z nich je pohyb po dobrej strane paneláku.

Ktorá to je?

Zlá má vykúsané panely, dobrá je obhorená. Keď do paneláku dopadne raketa, vyhryzne niekoľko poschodí. Začne horieť, vyhárajú výťahové šachty, horí nábytok, koberce, linoleum, a z druhej strany ide dym. Veľmi nám pomáhali jazdy s evakuačným šoférom Andrejom. Vyvážal ľudí zo sivej zóny alebo tam vozil lieky a všetko potrebné. Evakuačný šofér sa musí dostať do zóny absolútneho ohrozenia, aby odtiaľ z pivnice vytiahol niekoho, kto chce odísť. Paradoxne, keď sme s ním smerovali na nebezpečné miesto, cítil som slnko a vietor a boli to šťastné okamihy. Odfúkli všetko smutné, čo sa na mne nalepilo v metre.

Atmosféra tam dole bola depresívna?

Dospelí sa na rozdiel od detí trápili kvôli budúcnosti. Celý deň na mobile sledovali, či sa Rusi približujú alebo vzďaľujú. Báli sa, čo bude s ich bytom, nechcelo sa im zanechať svoj domov. Sme viazaní na hmotné veci, aj keď nám ide o život. Pancierové dvere stanice metra sa na noc zatvárali. Keď sa ráno otvárali, všetci tam stáli a čakali, čo uvidia. Či tam bude mesto, či tam budú vojaci. Dospelí boli v depresii, a tá je lepivá. Všetci boli potichu, aby sa navzájom nevyrušovali. No nespomínam si na žiadny konflikt. Ľudia sa k sebe správali milo. Videl som veľa kreativity. Napríklad šachové figúrky vystrihnuté z papiera. Všetci si pomáhali. Z toho mám pocit, že ľudstvo je v zásade dobré, len pár jednotlivcov sa to snaží kaziť.

Pre Nikitu a Viktóriu znamenalo nakrúcanie aj vytrhnutie z každodennej nudy?

Veľmi ich to bavilo. Každé ráno pišťali od radosti, keď som im pripínal mikrofóny. Potom sa rozbehli do metra a zrazu sme v tých chodbách mali bohatý zvuk. Nakrúcali sme len so zrkadlovou a malou nenápadnou kamerou, ale zvuk sme mali, ako keby bol s nami štáb mikrofonistov.

Čo robili deti pred kamerou?

Behali, hrali sa, rozprávali. V jednej scéne sa bavia o novinároch. Viki bola veľmi pekné dievča, chodili za ňou všetci a každý jej dal otázku, aké to bolo v prvý deň.

A aké to bolo v prvý deň?

Husté. Bolo tam 2400 ľudí. Keď začali padať rakety, bežali do metra. Nie každý si stihol zobrať perinu a karimatku. Aby sa všetci zmestili, stáli tesne jeden vedľa druhého. Deti spali na zemi a dospelí museli stáť. Keď sa deti vyspali, posadili sa a rodičia si mohli aspoň sadnúť.

Čo ste sa pýtali Viki a Nikiho vy?

Chceli sme vedieť, čo ich zaujíma. A zaujímalo ich, ako sa dostať z monotónnosti. Boli sme pre nich atrakcie. Decká sa však dokážu sústrediť len krátko. Skončil sa záber a rozpŕchli sa. A potom sme si hodinu kopali guču

papierov, z ktorých sme mali loptu. Okrem toho mali online vyučovanie na mobiloch. Niekedy prišli dobrovoľníčky a kreslili si s nimi.

Boli deti smutné?

My s Ivanom sme boli smutnejší ako ony.

Do Ukrajiny cestuješ pravidelne. Máš strach?

Často.

Ako s ním narábaš?

Veľa myslím na syna. Napríklad, keď som ležal niekde v rohu a myslel si, že je koniec, tak som rozmýšľal, či som ho naučil všetko, čo má v živote vedieť. Pri ostreľovaní človek prežíva sám so sebou výrazne intímne chvíle. Je to monštruózna vec, je to silné, neviem, k čomu by som to prirovnal, ako by som to zreprodukoval, aby to ľudia pochopili. Také pocity som zažil len tam. A to som horolezec. Už som sa párkrát pohyboval na okraji.

Na začiatku vojny si bol v Charkove tri a pol mesiaca bez prestávky, celkovo si tam prvý rok strávil sedem mesiacov. Nikdy si netúžil s tým seknúť a jednoducho odísť domov, do bezpečia a pohodlia, kde by si nebol konfrontovaný s tak ťaživou realitou?

My, dokumentaristi a fotografi, sme povinní túto vojnu dokumentovať a robiť o nej filmy. Je to najagresívnejšia a najdeštruktívnejšia udalosť v Európe. Vojna je taká komplexná vec, že by o nej mali vzniknúť stovky filmov a tisícky reportáží. Aby ľudia dokázali pochopiť, čo sa dialo. Aby to dokázali pochopiť z pohľadu dieťaťa, dôchodkyne, vdovy po vojakovi, matky, ktorej dieťa môže stúpiť na mínu na detskom ihrisku. Naša povinnosť dokumentovať toto všetko je dôležitejšia ako strach. A v nezmyselnosti života mi to dáva pocit zmyslu.

> „Veľa myslím na syna. Napríklad, keď som ležal niekde v rohu a myslel si, že je koniec, tak som rozmýšľal, či som ho naučil všetko, čo má v živote vedieť.“

Kedy vyšli deti prvýkrát z metra?

Po troch mesiacoch. Nikitova mama sa hrozne bála. Dali sme im naše nepriestrelné vesty a prilby a zobrali sme ich autom na výlet do supermarketu. Život v podzemí nie je pohodlný, takže tam bola veľká fluktuácia. Kto mohol odísť do bezpečnejších regiónov Ukrajiny alebo za hranice, odišiel. Počas nakrúcania sa počet ľudí v metre postupne znižoval. Keď sme končili, bolo ich tam asi 600. Nikitova rodina odchádzala medzi poslednými. Do metra vošli 26. februára a vyšli z neho 26. decembra.

Viktória s mamou odišli do Fínska, Nikita zostal v Charkove. Ste stále v kontakte?

Ak sa človek dostane do hĺbky príbehu, nedá sa po filme len tak odstrihnúť. Sme v kontakte na trojdňovej až týždennej báze. Viem, čo sa Viktória vo Fínsku práve učí v škole a že im napadol sneh. Keď som v Charkove, vždy sa zastavím za Nikitom. Všetci traja sme sa stretli na filmovom festivale v Benátkach. Pamätám si Nikitov prekvapený výraz, keď sa v tom veľkom kine po filme tristo ľudí postavilo a začali tlieskať. Čudoval sa, že sa im páči príbeh jeho banálneho, obyčajného života.

Hovoríš s ním o vojne?

Snažím sa to s ním nepreberať. Ale je jasné, že deťom, ktoré majú päť rokov online vyučovanie, chýba

socializácia a vo vzdelávaní sú pozadu. Je však príliš nebezpečné otvoriť v blízkosti frontu školy. Volám to stratená generácia. Tá strata talentov je obrovským problémom Ukrajiny. Väčším ako rozbité domy a fabriky.

Máš možnosť sledovať dva rozdielne príbehy detí z krajiny zasiahnutej vojnou. Ako vnímaš ich životné perspektívy?

Viktória hovorí plynule po fínsky, chodí do fínskej školy, veľmi dobre sa učí. Je na najlepšej ceste. Viem si ju predstaviť na vysokej škole a potom napríklad ako lekárku. Pri Nikitovi sa mi niečo také predstavuje oveľa ťažšie. Deti ako on zažívajú veľa zlých vecí. Teraz nakrúcame s detskými psychológmi, ktorí chodia na postokupované teritóriá a pracujú s deťmi, ktorým napríklad pred očami zabili rodiča. Potrebujú pomoc odborníkov, aby nezačali kašľať na vzdelanie a v budúcnosti mohli mať normálne vzťahy. Je veľmi ľahké sa opustiť.

Okrem práce dokumentaristu sa snažíš aj pomáhať, okrem iného aj s iniciatívou Deťom Ukrajiny, ktorú sme rozbehli spoločne s ďalšími ľuďmi, ktorým nie je jedno, že vojna tak kruto zasahuje do života detí. Pomoc smerovala napríklad do dediny Cyrkuny pri Charkove. Dobrovoľníčka Aňa tam urobila pre deti komunitné centrum. Čo sa s ním stalo?

Rusi to tam tak silno ostreľujú, že 90 % budov je rozbitých a ľudia odtiaľ museli odísť. Aňa našla v Charkove obrovskú pivnicu, perfektný priestor. Má niekoľko miestností: v jednej je tanečný krúžok, v druhej hudobný, v tretej výtvarný, učia sa tam angličtinu. Každý sociálny kontakt detí sa v Charkove musí odohrávať v podzemí. Inak by boli vystavené nebezpečenstvu.

Aká je situácia v Charkove teraz?

Nejaký čas boli Rusi ďalej. Do ruín sa rýchlo vracal život. Strechy mali igelity, ľudia si začali svojpomocne opravovať domy, brány s dierami po šrapneloch nahradili novými. Chuť žiť je neuveriteľná. Ale Rusi zas zvýšili tlak na mesto, aby mohli terorizovať jeho obyvateľov. Lebo presne to sa deje. Keď nejde elektrina, nemáš vodu, nemôžeš spláchnuť, nenabiješ si telefón, nevieš, čo sa deje okolo. Nekúri sa. To, že máš v byte v zime osem stupňov, ťa otravuje výrazne viac ako to, že ťa môže niečo zabiť, keď si ideš kúpiť chlieb.

Napriek množstvu overených správ však stále časť Slovákov neverí, že sa to naozaj deje.

Prial by som im aspoň na chvíľku zažiť to, čo som tam zažil ja. Myslím, že by ich to rýchlo zorientovalo. Na východe hovoríme „prefackalo“. Vedia si predstaviť, že by napríklad žili mesiac vo svojej pivnici? Často hovoríme, že máme voľné miesto v aute a ak sa niekto chce presvedčiť, nech si zoženie prilbu, vestu a môže ísť. Ale zrejme som nešikovný režisér, keďže to, čo tam zažívam, nedokážem preniesť sem a pretransformovať tak, aby to ľudia pochopili.

V Ukrajine nakrúcaš ďalší film. O čom bude?

O deťoch a ich snoch. Polovica domov v dedinách, ktoré navštevujeme, je v ruinách. Deti sa v tých ruinách hrajú. Žijú v polozvalených domoch. Ale to im neberie sny. Myslím si, že by to mohlo u divákov vyvolať pozitívnu emóciu. Poznajú sny našich detí a uvedomia si, že deti z frontovej línie majú rovnaké sny. Bude to dokumentárno-animovaný film. Deti rozprávajú, o čom snívajú, a v animácii sa to deje. Animovanú časť má na starosti spolurežisérka, animátorka Kris Saganová.

O čom snívajú deti z ostreľovaných dedín?

Napríklad deväťročná Varia sníva o škole. Býva vedľa školy a tešila sa, ako pôjde do prvej triedy. Mala päť rokov a nachystanú školskú tašku. Ale najprv bola pandémia a potom školu rozbili rakety. Prší do nej, glóbusy sa váľajú po zemi, fyzikálne modely sú v mlákach. Varia sa túla po tej rozbitej škole s malým fotoaparátom, fotí si to všetko a predstavuje si, ako to asi v takej škole vyzerá. Skutočné vyučovanie totiž nikdy nezažila.●

PAVOL PEKARČÍK (1972)

Slovenský dokumentarista, režisér, kameraman a strihač. Spolu s Ivanom Ostrochovským nakrútil filmy *Menšie zlo*, *Vietor*, *Karakoram*, *Uli Blaho*, *Zamatoví teroristi* a *Ilja*, spolupracoval na filme Martina Šulíka *Cigán* a filme Ivety Grófovej *Až do mesta Aš*. V roku 2019 nakrútil hybridnú snímku *Hluché dni* o nepočujúcich rómskych deťoch. Jeho zatiaľ posledný film *Svetloplachosť*, ktorý režíroval opäť spolu s Ivanom Ostrochovským, bol ocenený na festivale v Benátkach a Jihlave a bol slovenským kandidátom na Oscara. Okrem nakrúcania filmov sa podieľa aj humanitárnych projektoch All4Ukraine a Deťom Ukrajiny.

Ondrík po rokoch začínal v novom meste. Nemal tam nikoho a nič. Pomohli mu ľudia, ktorí ho nasmerovali k NOTA BENE a Divadlu bez domova. Našiel tam podporu aj priateľov.

Medzi priateľmi

Text Dagmar Gurová
Foto Jana Čavojská

Veľmi rád číta, zaujíma ho astronómia, matematika, fyzika. Náš predajca Ondrík si po nociach privyrába ako vrátnik na ubytovni, kde aj býva. Keď má šťastie na pokojnú noc, vŕta sa vo vedeckých knihách, ktoré strieda so sci-fi. „Čítam aj veci, ktoré dávno poznám, ale rád si ich zopakujem. Pripadám si, ako by som sa vracal do mladosti," hovorí.

Do Bratislavy prišiel len nedávno, po mnohých rokoch prežitých v Česku. Na začiatku k nemu nové mesto nebolo veľmi prívetivé. Nikoho nepoznal, nemal kde bývať, okradli ho. Pomoc našiel v rôznych charitách, kde dostal nocľah, rady, ako si vybaviť nové doklady a hlavne – stretol ľudí, ktorí ho nasmerovali, kam potreboval. Okrem iného aj k nám, do výdajne NOTA BENE.

NA DRUHÝ POKUS

„Časopis som začal predávať predvlani, ale vôbec sa mi nedarilo. Všetci mi hovorili, že začiatky sú ťažké a potom sa to zlomí. Ale za tri mesiace som predal asi desať časopisov." Na nejakú dobu ho to odradilo, ale vlani sa vrátil a, ako sám hovorí, pustil sa do predaja s väčším elánom. Dostal predajné miesto, ktoré mu viac sadlo, a mal aj viac šťastia. Predáva na zastávke trolejbusov Rajská. S ľuďmi si tam vybudoval dobré vzťahy.

Vďaka NOTA BENE sa dostáva medzi ľudí. Predaj mu pomáha aj ako zdroj príjmov. „Práca nočného vrátnika mi pokryje nájomné a časopisom si privyrobím na skromný život," hovorí. „Už to nie je ako kedysi, keď som musel chodiť na polievky do charity."

V tíme našich sociálnych pracovníčok a pracovníkov našiel podporu pri rôznych problémoch od hľadania trvalejšieho bývania až po osobný bankrot, ktorý by rád podstúpil. „S ich odbornou pomocou je pre mňa oveľa ľahšie vypĺňať rôzne formuláre a žiadosti. Sám by som sa s tým možno boril niekoľko dní. S nimi to vypracujem v dobrej kvalite."

POSTUPNE ROZMŔZAL

Potešilo ho, keď zistil, že niektorí naši predajcovia a predajkyne hrajú v Divadle bez domova. V Prahe pôsobil v amatérskom cirkevnom divadle a k herectvu sa chcel vrátiť. „V našom divadle máme také pravidlo, že najskôr si treba pozrieť predstavenia, potom začať chodiť na skúšky," spomína. Na nedávnom Medzinárodnom festivale bezdomoveckých divadiel Error už nebol ako divák. Vystupoval v úlohe siláka v hre Cirkus Madraš. Opisuje to ako silný zážitok. „Veľmi dobre sa mi hralo. Mali sme ohromné publikum. Ktokoľvek z nás vystúpil na javisko, už hučali, smiali sa, tlieskali nám."

> „Dobre mi padne dostať sa na chvíľu mimo ubytovne, kde sú mnohí ľudia smutní. Z rôznych dôvodov ubití životom."

Nemyslí si, že by divákov motivoval súcit. „Naozaj sa im to páči. Mnohí na naše hry prichádzajú opakovane, lebo nie sú ako film, ktorý je zakaždým rovnaký. Každé predstavenie je trochu iné, výnimočné." Ondrík hovorí, že počas svojho prvého roku v divadle akoby postupne rozmŕzal. „Keď som začínal, bol som stuhnutý, kŕčovitý. Teraz už je to také uvoľnené, pekné." V každom predstavení do svojej úlohy pridá kus seba.

Divadlo bez domova tvorí veľkú časť jeho života. Dáva mu možnosť tvoriť s priateľmi a zažívať úspech. „Prichádzam tam do úplne iného prostredia. Dobre mi padne dostať sa na chvíľu mimo ubytovne, kde sú mnohí ľudia smutní. Z rôznych dôvodov ubití životom," opisuje. „V divadle sme taká pestrá zmes. Každý z nás má svoje problémy, niektorí majú zdravotné znevýhodnenie, iní nemajú domov, ale to tam nie je na prvom mieste. Je tam veľmi pekná energia."

Po skúške občas zájdu na kávu a zákusok, rozprávajú sa. So svojím repertoárom cestujú po Slovensku, niekedy aj do zahraničia.

NAJVÄČŠIE VÝZVY

Partia hercov z Divadla bez domova, ktorí zároveň predávajú NOTA BENE, spolu trávi čas aj mimo skúšok a vystúpení. „Podelíme sa o nákup, uvaríme si a spoločne sa najeme, pretože bývame v tej istej ubytovni."

To sú veci, ktoré Ondríka tešia. Ale niekedy je tam veľmi rušno a hluk. Dolieha na neho dlhoročný život bez súkromia. „Chcem si podať žiadosť o sociálny byt, lebo takto sa to nedá dlhodobo ťahať. Som z toho podráždený, niekedy aj do divadla prídem ako z inej planéty," hovorí.

Má i ďalšie sny. Zase by si rád zahral na gitare. Chcel by ešte cestovať. Najradšej na Nový Zéland. „Túžim po tom od detstva," zdôverí sa a dodáva, že si vždy vyberá tie najväčšie výzvy. „Nemám rád jednoduché veci, jednoduché krížovky či výpočty. Najradšej robím to, pri čom sa zapotím."

Jednu z tých náročných výziev sa mu už sčasti podarilo naplniť. „Osamelosť bolí, preto sa veľmi teším, že som medzi predajkyňami a predajcami NOTA BENE a hercami a hereckami Divadla bez domova našiel skupinu ľudí, ktorá ma prijala medzi seba tak, ako žiadna iná. Za to priateľstvo im ďakujem."●

Centimetre nie sú všetko

Text Lucia Bucheňová
Foto Alan Hyža

Aj z malej výšky vie byť život krásny, hovorí Bibka s achondroplóziou. Svoj hendikep nevníma ako niečo brutálne. Synčekovi Mathiaskovi, ktorý ho zdedil po nej, by však rada zabezpečila potrebné rehabilitácie.

Posmešky a hlúpe poznámky si pamätá len veľmi matne. Chvalabohu. Dnes už má 27, je z nej starostlivá mama dvoch synov a ako hovorí, naučila sa žiť sama so sebou. „Prijala som sa a je to fajn." Bibiana. Žena s achondroplóziou. Alebo s trpasličím vzrastom. Biba meria 122 centimetrov a riadi sa heslom: Aj z malej výšky vie byť život krásny. Nestojí o ľútosť a už ju nevytočí ani to, že okno v kúpeľni si neotvorí ani s pomocnými schodíkmi. Vždy si zavolá susedu, podebatia, dajú si kávičku a je to.

PALČEKOVIA

Sympatickejšie, krajšie a príjemnejšie je hovoriť ľuďom ako Bibka palčekovia. „Sme nízki, nič viac, nič menej," usmeje sa. Rodičov aj súrodencov má „normálnych", takže jej príchod na svet bol pre každého šok. „Mamu hneď po pôrode dali lekári psychicky totálne dole. Z mosta doprosta jej povedali, že porodila trpaslíka, nech sa pripraví na to, že sa ani neposadím a skončím na vozíku." Po dedine sa začalo šíriť, že za zdeformované dieťa si môže Bibina mama sama. „Podporu okolia naši veľmi nemali. Neviem, či sa za mňa hanbili, na nič také si nespomínam. Hlavne som ako malá nič nerie-šila. Bola som nízka, ale myslela som si, že raz vyrastiem. V škôlke sa mi síce trochu posmievali, že mám veľkú hlavu, ale nejako výrazne sa ma to nedotklo."

Chodila do školy, keď jej sestra vysvetlila, že nikdy nebude taká veľká ako mamka. „To zabolelo, pretože som často opakovala, že chcem byť ako mama. Ale sestra mi zdôraznila, že som úplne normálny človek, iba mi vždy bude chýbať pár desiatok centimetrov. Áno, s týmto som musela pracovať, priznávam aj chvíľkové depky, ale dostala som sa z toho," usmeje sa Bibka a zdôrazňuje, že dnes je už doba zasa o kus vpred a ona verí, že aj ľudské vnímanie sa posunulo. „Väčšina už snáď nežije v predsudkoch."

TÚŽBA BYŤ MAMOU

Vyučila sa za zlatníčku. Strednú školu si vybrala v hlavnom meste. „Chodila som na Mokrohájsku, bývala som na intráku a bolo mi tam veľmi fajn. Všetci sme tam boli ZŤP, a preto sme sa nesúdili, neporovnávali. Navyše, naši sa rozviedli, to mi naozaj nepridalo na nálade. Ťažko som to niesla a na intráku mi bolo lepšie."

Snívala tam o živote. O šťastnej rodine. Odmalička nazerala do cudzích kočíkov a túžba byť mamou u nej z roka na rok rástla. Do otca svojich detí sa bezhlavo zaľúbila. Cítila, že práve s ním by chcela dieťa. „Dnes sa nad tým môžem už len uškŕňať, vyčítať sama sebe, že som nezložila ružové okuliare... Mám dvoch krásnych synov a som za nich vďačná. S partnerom sme sa rozišli, zhrniem to jednoducho – ak si nemáme byť oporou, ak sa nemáme spolu tešiť, že sme rodina, ak on rodinu chápe len ako miesto, kam večer príde, aby sa vyspal, tak to potom zabaľme. Bolelo ma to, ale nemalo to význam. Nepracoval, respektíve len občas, s chalanmi sa nehral, neprispieval na domácnosť. Pritom prvé tri roky nám bolo fajn. Potom sa zmenil. Po narodení druhého syna sa otočil o 180 stupňov. Keď bol doma, fungoval iba na internete a nič ho nezaujímalo. Všetky moje pokusy o nápravu, zblíženie, stroskotali. Je mi smutno, ale je nám lepšie takto. Aj keď je to ťažké."

Bibin partner nemal achondroplóziu, mal teda zdravú výšku a nikdy jej nevyhadzoval na oči nízky vzrast. Prijali ju aj jeho rodičia. Keď otehotnela s Mathiasom, na špeciálnom sone hneď videla, že porodí palčeka. „Bola som šťastná, neviem, či to niekto iný ako palček dokáže pochopiť, ale ja som túžila po malom dieťati. Tešil sa z toho aj môj partner. Takže narodenie Mathiaska pre nás nebolo šokom, ale radosťou. Odmalička mu hovorím: budeš taký veľký ako tvoja mama. Otvorene mu rozprávam, že svojho o rok mladšieho bračeka Tobiaska nikdy nedorastie."

Časopis Nota bene poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám so zdravotne znevýhodneným členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Bibianky osloví. Aj Váš príspevok sa použije ako príspevok na úhradu prenájmu, aby rodina mala o trošku kľudnejší život. Ďakujeme! Číslo účtu IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX. Pripíšte poznámku – Biba. Kontakt na OZ Medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

KRUH POŽIČIAVANIA

Druhý syn sa totiž narodil zdravý. Už dnes je takmer o hlavu vyšší ako starší brat. „Ale poctivo si pomáhajú. Tobi za Matiho stisne vypínač, podá mu veci, verím, že im to vydrží celý život. Že si budú naozajstnou oporou. Keď ideme spolu po ulici, pohľady cudzích nevnímam. To skôr Tobi poznamená, že čo tak tí ľudia kukajú, či sme nejakí čudní. A ja mu so smiechom poviem: nie, sme asi výnimoční."

Bibiana však aktuálne potrebuje pomoc. Ostala sama s dvomi deťmi, do budúceho leta je na predĺženom rodičovskom s Mathiasom, potom sa chce zamestnať. Najradšej v nejakom hypermarkete za pokladňou. „Pred tehotenstvom som to už robila a veľmi ma to bavilo. Mám rada kontakt s ľuďmi. Uvidíme, či si prácu v tomto malom meste nájdem. A či bude zamestnávateľ akceptovať moje deti a prípadné OČR."

Biba žije v prenájme. Sen o vlastnej streche nad hlavou ani nemá, pretože je realistkou. Do súčasného dvojizbáku sa nasťahovala v lete. Nábytok jej darovali dobrí ľudia, aj oblečenie pre chalanov. Za byt platí štyristo plus elektrina a internet. K tomu mesačné náklady na škôlku, potraviny, drogériu a neostane ani cent. Vždy si musí od známych požičať, aby v ďalšom mesiaci hneď čo najviac vyplatila. Začarovaný kruh, z ktorého sa nevie vymotať. Otec detí výživné platí, ako sa mu zachce. Súdom určených dvesto eur uhradil málokedy. Dlh na výživnom rastie a Biba bola nútená nahlásiť to exekútorovi.

BICYKLOVANIE JE NAJVIAC

„Keď malí zaspia, počítam, kde ešte môžem ušetriť. Aby mi vyšlo na ďalšie ortopedické topánky pre Matiho, pretože poisťovňa prepláca len dva páry ročne a on by potreboval raz toľko. Nemám na to. A to už nehovorím o rehabilitáciách, ktoré by Mathiasko potreboval ako soľ."

Obaja synovia sú živé striebra, neriadené strely, takže o zábavu má Bibka postarané non-stop. Na seba je pyšná, že nesedí zamindrákovaná niekde v kúte, ale vedie normálny život. Aj keď ako jednorodič. Na výlety a dovolenky nechodia, stačí im, keď si všetci traja zahrajú futbal a úplne najviac je bicyklovanie. Mathias aj Tobi už pedálujú bez pomocných koliesok a sú na to patrične hrdí.

↑ Biba s chlapcami.

„Áno som šťastná, pretože mám deti a môjmu životu dávajú zmysel," hovorí Bibka. A či túži, aby Mati vyrástol aj vďaka lieku Voxzogo, ktorý je v súčasnosti jediným liekom na achondroplóziu? Na Slovensku ešte nie je kategorizovaný, hoci sa občianske združenie Palčekovia už niekoľko rokov snaží o jeho „legalizáciu". „Stále je to neprebádaná liečba. Každý deň si treba pichať injekciu až do puberty. Aké všelijaké vedľajšie účinky môžu vyskočiť, nik poriadne nevie. Za mňa? Chápem najmä zdravých rodičov, ktorým sa narodil palček. Chcú urobiť pre svoje dieťa možné aj nemožné. Ale ja palčekom som, nevnímam svoj hendikep ako niečo brutálne, som šťastný palček a verím, že takým bude aj môj Mathiasko. Centimetre nie sú všetko. Ale to neznamená, že som proti kategorizácii lieku. Každý by mal mať právo voľby."●

Podzemný štát

Samuel Szabó

Keď sa v polovici 60. rokov začalo používať pre niektoré poschodia hudby označenie underground – podzemie, išlo o jednoduché a jasné vymedzenie sa voči komerčnému šoubiznisu: ľudia, ktorí sa necítili byť súčasťou hry na rebríčky hitparád a predajnosť singlov, sa takto hrdo začali označovať sami. Neprišli na to oni. Označovali sa tak tajné podzemné bunkre, cesty a železnice, napríklad bájna Underground Railroad, podzemná železnica v severnej Amerike, prostredníctvom ktorej boli v 19. storočí v skrytosti odvážani otroci na slobodu. Podzemie sa stalo čoskoro synonymom pre rozličné politické a spoločenské hnutia bojujúce proti útlaku alebo za spoločenské zmeny. Keď bolo počas druhej svetovej vojny Poľsko brutálne rozdelené medzi Nemecko a Sovietsky zväz, suverénna poľská vláda napriek tomu stále fungovala v tajnosti pod názvom Poľský podzemný štát.

Tento princíp bol vždy prítomný v prírode: ľudia oddávna chodia do lesa zbierať huby. To, čo zbierajú, sú však iba plodnice, rozmnožovacie orgány húb: celý ich zvyšok je skrytý pod zemou v podobe mycélia, siete hebkých podzemných vlákien. Táto sieť slúži ako lesný internet: celý les si ňou posiela živiny aj informácie.

Pod malým koncertom si určite veľa ľudí predstaví podzemný klub hlboko v pivnici – okrem priemyselných priestorov to je často jediné miesto, kde hluk z koncertu neruší okolité mesto. Do športovej arény to dotiahne iba malá časť hudobníkov, ale väčšina z nich vždy začínala v nejakom podzemnom brlohu. Tento brloh, rovnako ako protiatómový kryt, poskytuje relatívne bezpečie oproti tomu, čo sa deje na úrovni zeme.●

Hľadanie

Zuzana Mojžišová

Keď v roku 2021 vyšiel v češtine román Norberta Scheuera *Zimní včely*, bola to literárna udalosť. Situácia sa opakuje aj tento rok s jeho knihou *Mutabor* (preklad Jitka Nešporová, vydavateľstvo Prostor). Slovo pochádza z latinčiny a pomenúva sa ním premena, prerod, schopnosť zmeniť stav svojej mysle alebo celé bytie. A presne o to sa pokúša dievčina Nina Plissonová v nemeckom mestečku Kall. Rada by sa zbavila starých tajomstiev, našla odpovede na otázky – a potom sa pohla ďalej, opustila rodnú viesku a začala nový, minulosťou nezaťažený život. Nina nemá rodinu. Najprv sa kamsi podela jej mama, potom zomreli starí rodičia. Štátom pridelená sociálna kurátorka je stelesnením najhoršej nočnej mory. Rovesnícke kamarátstva sa Nine nedarí nadväzovať, všetci ju považujú za čudnú, v škole to tiež nefunguje. Zamiluje sa do Paula, ale ten si ju nevšíma. A zásadná záhada – čo sa stalo s jej matkou a kým vlastne je – ostáva deň po dni neobjasnená. Darmo Nina prosí všetkých naokolo, krčmára Evrosa, u ktorého pracuje, či tetu Sophiu, ktorá ju naučila najprv čítať a potom milovať knihy. Možno aj čosi vedia, lenže nič nepovedia. Mlčí aj korytnačka Orlando. Norbert Scheuer sa vo svojom románe prejavuje ako autor priam dych berúco citlivý a empatický. Vpúšťa do Nininho sveta mýty, rozprávkovú baladickosť, no tiež napätie. Jeho sociálne ladené slovné skice sú stručné a presné, občas vtipné. Kníh o detstve je veľa, Scheuerov *Mutabor* je však navyše celkom výnimočným a hrdinským bojom o vlastnú identitu, lebo Nina najprv iba tuší a potom už aj naisto vie, že bez nej ju krajšie zajtrajšky nečakajú. „Příběhy se osvědčují jako trasy a tajné mapy v hlavě, jsou to záznamy celé sítě komunikací…“●

Foto Boris Németh

V krajine nabrúsených sekier

Daniel Pastirčák

Keď sekera vytne strom, strom už neožije. Sú však i také stromy, ktoré sekera nezdolá. Napríklad oliva. Drevorubač ju zotne, no korene skryté pod zemou ju uchovajú. Z pňa môže vyrásť až päť nových olív.

Uprostred premien politickej moci je sloboda človeka v neustálom ohrození. Keď inštitúcie štátu prerastie korupcia, vláda ušije nové zákony tak, aby páchateľov chránili pred ich obeťami. Do krajiny sa rozbehnú normalizátori s nabrúsenými sekerami. Úder za úderom čistia bujný les, vytínajú každý prejav slobody. Rachot sekier šíri strach. I slušní občania sa sklonia, mlčia, alebo sa menia na komplicov a donášačov.

Čo sa stane so slobodou v krajine nabrúsených sekier? Na mnohých miestach odumrie, zostanú len prachnivé pne. No sú i také miesta, kde naďalej žije skrytým životom. Miazga pulzuje v koreňoch pod zemou. V temnotách, kam oko moci dobre nedovidí, uchováva a rozvíja étos slobody.

Tak sa pod svišťaním komunistických sekier uchovávala sloboda v podzemí undergroundu. Neoficiálna kultúra, hudba, umenie, literatúra samizdatov. Za tú slobodu sa platilo. Jej nositelia boli vylúčení zo spoločenského života, nedostali zamestnanie primerané vzdelaniu, často skončili vo väzení.

Keď po pohrome biblickej potopy začali vody opadávať, holubica priniesla olivovú ratolesť ako znak nového života. Slovenskí drevorubači slobody dnes brúsia svoje sekery. Valí sa na našu slobodu nová potopa? Žiadna potopa však ľudskosť a slobodu nezdolá. Odvážni ľudia ich uchovajú v koreňoch pod zemou. A svitne deň, keď holubica znova prinesie olivovú ratolesť nádeje.●

Podzemie je nový hradný vŕšok

Text Elena Akácsová
Foto Shutterstock

Istý muž práve inštaloval vo svojom byte nový sprchovací kút, keď v stene narazil na veľký drahokam. Možno by to pre obyvateľa iného miesta na Zemi bol šok, no toto bol obyvateľ austrálskeho Coober Pedy. Je to banícke mestečko, kde sa pod zemou ťažili opály, a dnes tam ľudia aj žijú. Pod zemou. Až 60 percent populácie obýva domy postavené v pieskovcových skalách. V niektorých štvrtiach sú jedinými známkami života trčiace vetracie šachty a kopce vyťaženej zeminy.

Podzemné budovy sú hlboké aspoň štyri metre a je v nich celoročne príjemných 23 stupňov, zatiaľ čo nad zemou je horúce leto alebo mrazivé zimné noci. Ušetria tak za klimatizáciu aj kúrenie. Sú tam skromnejšie zemľanky pripomínajúce pôvodné banícke obydlia, ale aj podzemné paláce s bazénmi a herňami. Každý má toľko miesta, koľko si dokáže vyhrabať – aj keď sa niekto občas prehrabe k susedom. Vďaka poréznemu pieskovcu a veľmi suchému podnebiu tam nikto nemusí riešiť najväčší problém podzemných priestorov – vlhko a pleseň.

Coober Pedy nie je jediné miesto na svete, kde ľudia žili a žijú pod zemou. Naopak, zdá sa, že podobných miest pribúda. Je to odpoveď na problémy s nedostatkom stavebnej plochy nad zemou, dopravnými zápchami a so stále neznesiteľnejšími letnými horúčavami. Alebo aj zimami, ako dokazuje najväčší podzemný komplex na svete – montrealská podzemná štvrť Réso, ktorá prepája kancelárske budovy, hotely, nákupné centrá, obytné komplexy a metro a ktorú ľudia oceňujú najmä v zime. A ako ukazujú správy z Ukrajiny, kde časť charkovského metra prebudovali na školu a ihriská, môže to byť aj dlhodobý úkryt pred vojenskými útokmi. Alebo inde pred tornádami či zemetrasením.

> V undergrounde sa nedarí len krtkom, čertom a temným silám. Môžu stadiaľ vzísť aj onakvejšie veci.

Bývaním pod zemou sa už začínajú seriózne zaoberať nielen urbanisti a architekti, ale aj psychológovia. Predsa len, sme tvory, ktoré rady žijú na čerstvom vzduchu, na slniečku, s výhľadom na okolie, na zeleň, a sú medzi nami aj takí ako ja, čo v uzavretých priestoroch bez okien trpia klaustrofóbiou. Mnohé problémy vedia vyriešiť architekti. Napríklad dobre priestory odvetrávať, priviesť dole svetlíkmi a sústavami zrkadiel prirodzené denné svetlo, urobiť čo najviac východov a ďalšie stavebné riešenia, ktoré vytvárajú pocit spojenia s okolitým svetom nad zemou a znižujú dezorientáciu.

Veľa práce však zostáva na psychológoch a na ľuďoch samotných. V prvom rade je to odbúravanie predsudkov, že podzemie je spojené s peklom a mŕtvymi, ale tiež s ľudskou spodinou a zločinom. Predefinovanie podzemných priestorov na niečo pozitívnejšie môže začať tým, že ľuďom ponúkajú väčšie súkromie a ochranu, ale aj zábavu a kultúru. Napríklad nákupné centrum COEX v Soule má povesť multikultúrneho miesta, kde nájdu ľudia všestranné vyžitie bez ohľadu na počasie vonku.

V postsocialistických krajinách by to redefinovanie podzemia na niečo pozitívne a prijateľné pre život mohlo ísť najlepšie, pretože „underground“ je podvedome spojený s občianskym odporom voči predošlému režimu a s vytváraním silných komunít, ktoré napokon aj pre tých „hore“ priniesli niečo veľmi cenné. Cennejšie ako tie opály v Coober Pedy.●

autor: Pavol Surovec	hromada, kopa	človek skrývajúci sa za alibi	zn. oerstedu	eden	Pomôcky: AOT, IRBIS, JARIBU, OTAKA	prudká zmena	tuhé palivo	slovko porozumenia	potom		niečo zakázané	Sultánov príkaz	opatera zvierat	obidva
praobyvateľ Nového Zélandu					rína (čes.) / juhoamer. bocian					stav bez zvuku				
1. časť tajničky										filipínsky ostrov / ľudské jedince				
existuješ			mladá ovca / Pražské hodiny						strach / japonský architekt					
alebo (básn.)				šarha (zast.) / kmeň v Kamerune				karma / obrad pomenúvania					nekonzumuje	vzácne čierne drevo
	snežný leopard / okres (skr.)						opytovacie zámeno / kód Novej Kwanzi				rumunský futbalista / športový kód Talianska			
urob slabším						Semiti / zn. Pascalu						Emisná banka / rozum		
2. časť tajničky														
plochá morská ryba					druh mravca					koniec modlitby				

Vyluštenie z minulého čísla: Šťastná rodina, nie je ničím (iným než predčasným nebom).
– George Bedrnard Shaw

Ľudská pomoc v núdzi neobohacuje len toho, kto ju dostáva, (...).
— Václav Havel

9	2	6		5		4		
			6	7	2		9	
7		5		9		6		8
	6		7		5		8	
8	9					1	4	5
	1		4		9		3	
4		1				9		2
			5	4	8			1
		3		2		8		4

griddlers.net

2		5	7		9			
4		9				1	5	2
6			5		1		9	
	6			5			8	3
	9	2		6		5	1	
1	5			9			7	
	3		4		5			1
5	4	7				3		9
			9		6	7		5

griddlers.net

KÓDEX PREDAJCU SOCIÁLNEJ SLUŽBY

● Predajca nosí preukaz so svojím registračným číslom a fotografiou na viditeľnom mieste. ● Predajca ponúka časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze. ● Predajca ponúka časopisy na určenom mieste uvedenom na jeho preukaze. ● Predajca ponúka časopisy za odporúčaný príspevok uvedený na titulnej strane časopisu. ● Predajca ponúka časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný). ● Predajca sa zdržuje na svojom mieste bez detí do 16 rokov. ● Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie, svojich zručností a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka. ● Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom NOTA BENE. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

KÓDEX PRISPIEVATEĽA

● Preverte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka. ● Prispievajte na časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze predajcu. ● Neprispievajte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete. ● Časopis, na ktorý ste prispeli, si prosím zoberte so sebou. ● Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova ponúkať.

ŠŤASTNÝ NOVÝ ROK 2025

želá tím OZ Proti prúdu,
redakcia a predajkyne
a predajcovia NOTA BENE

P. S.
Ďakujeme za podporu.
S vami je svet krajší.

Ilustrácia Barbora Keherová

MESAČNÍK NOTA BENE, 23. ROČNÍK, 1/2024

Redakcia: Šéfredaktorka: Sandra Pazman Tordová, sandra.tordova@notabene.sk, 0905 143 651. Zástupkyňa šéfredaktorky, editorka: Jana Čavojská. Redaktorka: Dagmar Gurová 0917 337 235. Vizuálny koncept: Denisa Šifrová & Martin Jenča (Milk). Sadzba a zalomenie: Martin Mistrík. Vizuálny editing: Jana Liška Schmidt. Korektúra: Mária Beňačková Rišková.
Vydavateľ: OZ Proti prúdu, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 59 62, notabene.sk. IČO: 360 68 781, IČ DPH: SK 202 158 57 31, číslo účtu IBAN: SK21 1100 0000 0026 6347 5014, BIC (SWIFT): TATRSKBX. Registrácia na MV SR dňa 20. 3. 2001, číslo spisu: VVS/1-900/90-17945, na MK SR pod číslom EV 3665/09 ISSN 1335-9169.
PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Nina Beňová 0908 434 826 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905 143 651. Finančné oddelenie: Jana Puhová 0911 209 559, Martin Zuščin. PR a inzercia: Anna Augustínová 0908 598 019.
Program NOTA BENE: Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlečík 0907 733 388, Valle Bordon 0903 982 106, Róbert Olejár 0917 526 158, Ivan Scholtz 0905 440 764, Michaela Kukučka 0908 293 233. Sociálni pracovníci: koordinátorka Lucia Frimmelová 0905 440 878, Erik Kapsdorfer 0905 440 946, Dagmar Korentsy 0908 229 830. Distribúcia: Barbora Sekelská 0915 779 746
Program Bývanie NOTA BENE: koordinátor Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová 0905 595 520, Rebeka Káploczká 0908 268 034, Mária Teleky 0905 440 887, Alexandra Senajová 0905 440 887. Sociálna nájomná agentúra: Petra Groschová 0905 812 175, Zuzana Butkovská 0905 952 471.
Program Advokácia: Nina Beňová 0908 434 826.
Emaily: *meno.priezvisko@notabene.sk*

● Pouličný časopis NOTA BENE začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Úlohou NOTA BENE je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.
● Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavy. Pri registrácii dostane 4 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,40 € a predáva za plnú sumu 2,80 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím, informujte nás alebo partnerskú organizáciu.
● OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA BENE poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí, úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.
● OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systémové a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe.
Viac na notabene.sk.

ORGANIZÁCIE ZABEZPEČUJÚCE REALIZÁCIU INTEGRAČNÉHO PROJEKTU NOTA BENE NA SLOVENSKU

Bratislava (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/52 62 59 62, poradcovia@notabene.sk, notabene.sk
Banská Bystrica (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolok SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Bc. Erik Kováč, 0904 211 211, socialne.bb@redcross.sk
Bardejov (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Bc. Mária Chocholáková, 0901 713 903, seniorcentrum.bardejov@gmail.com
Čadca (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínova 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčová, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchgianna.ca@gmail.com
Galanta (2023): Centrum pomoci človeku, prevádzkovateľ ADCH Trnava, Hlavná 997/14, 924 01 Galanta, Mgr. Silvia Nagyová, 0948 771 683, silvia.nagyova@charitatt.sk
Holíč (2009): Azylový dom Emauzy, J. Čabelku 3, 908 51 Holíč, Mgr. Hana Šafránková, 034/668 31 10, emauzy.holic@gmail.com
Košice (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul., 040 01 Košice, Martina Kochová, 0910 842 182, martina.kochova@charita-ke.sk
Levice (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk
Liptovský Mikuláš (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044/556 53 24, veronika.banikova@mikulas.sk
Malacky (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Križovatky, Ľudovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034/772 24 57, centrumbetania@gmail.com
Nitra (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Štúrova 57, 949 01 Nitra, Mgr. Andrea Rončková, 0907 451 771, 037/652 30 28, rafael.charita@gmail.com
Nové Zámky (2022): Mestský úrad Nové Zámky, Hlavné námestie 10, 940 02 Nové Zámky, Róbert Kuki, 0905 900 573, robert.kuki@novezamky.sk
Piešťany (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/772 76 87, domum@piestany.sk
Poprad (2005): ZSS pre občanov bez prístrešia, Levočská 4051/55, 058 01 Poprad, Ing. Marcela Michalková, 0910 890 488, 052/772 42 09, marcela.michalkova@msupoprad.sk
Prešov (2023): Podaj ďalej, o.z., Hlavná 73, 080 01 Prešov, Tatiana Vašková, 0947 975 909, podalej@gmail.com
Svidník (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Valéria Kurillová, 0917 673 107, info@spodmar.sk
Trenčín (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Lujza Roderová, 0905 983 099, roderovalujza@gmail.com
Trnava (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, Peter Mlynský, 0940 602 151, peter.mlynsky@charitatt.sk
Vranov nad Topľou (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ ADCH Košice, Ľúčna 812, 093 01 Vranov nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 15 78, chd.vranov@charita-ke.sk
Žilina (2003): Dom charity sv. Vincenta, Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Jana Kadašiová, 0918 314 197, 041/724 47 95, spdchv1@charitaza.sk

VYUŽITE
ŠPECIÁLNE
STOLIČKY
U VYBRANÝCH
PREDAJCOV
LEN AK SPOLU
BUDEME HOVORIŤ,
MÔŽEME SI SADNÚŤ
AKO ĽUDIA
PODPORIŤ NOTA BENE MÔŽETE
NA POMAHATJELAHKE.SK
NOTABENE